

UDK 316

ISSN 1840-1538

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

ЧАСОПИС СОЦИОЛОШКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

БРОЈ 16

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК: - пишу: Ранка Перић
Ромић, Немања Ђукић, Амила Таљановић, Анђела Пепић,
Александра Н. Мандић

ДЕЦЕМБАР 2021

У финансирању часописа учествује Министарство
за наунотехнолошки развој, високо образовање
и информационо друштво Републике Српске

Социолошко друштво Републике Српске уписано
је у Регистар издавача Републике Српске под
редним бројем 212

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

број 16

СОЦИОЛОШКИ ЧАСОПИС

Издавач

Социолошко друштво Републике Српске

За издавача

Рајко Куљић

Редакција

Ранка Перић Ромић – Универзитет у Бањој Луци, Рајко Куљић
– Универзитет у Источном Сарајеву, Божо Милошевић –
Универзитет у Новом Саду, Лазо Ристић - Универзитет у Бањој
Луци, Бисерка Кошарац – Универзитет у Источном Сарајеву,
Кјел Магнусон – Универзитет у Упсали, Драгутин Чегар,
Миле Вукајловић - Универзитет у Источном Сарајеву, Маја
Куљић - Универзитет у Источном Сарајеву, Душко Трнинић -
Универзитет у Бањој Луци

Главни и одговорни уредник

Ранка Перић Ромић

Секретар редакције

Милица Шиљак

Техничка и компјутерска припрема

Миле Вукајловић

Штама

"DIS-Copy" Пале

Тираж

200 примјерака

Социолошки годишњак излази једном годишње

Адреса редакције:

Алексе Шантића 1, 71420 Пале

www.sociolog.rs -- drustvo@sociolog.rs

Ранка Перић Ромић^[1]

Универзитет у Бањој Луци

Факултет политичких наука

Босна и Херцеговина

Прегледан научни рад

UDK: 316.422

АПЛИКАТИВНОСТ СОЦИОЛОШКИХ САЗНАЊА – ИЗМЕЂУ КОНВЕНЦИОНАЛНЕ И ПРИМИЈЕЊЕНЕ СОЦИОЛОГИЈЕ

Сажетак: У раду се анализира улога и положај социологије у савременом друштву, као и све већи захјеви за трансформисањем и најушћањем традиционалних облика изучавања социологије са циљем њеној прилагодњавања тржишним потребама. У том смислу предмет рада обухвата анализу, сагледавање и критички однос према оваквом једносраном приступу с циљем указивања да се апликативна социологија не може смањити социологијом као друштвеном науком уколико се одрекне теоријских приступа и промишљања одређених друштвених проблема на теоријској равни релеванних у мнобродним социолошким дисциплинама као просторима унутар којих се одређене истраживања једино и могу радити. У раду се проблематизује објективност социолога истраживача у погледу наручених истраживања која неретко треба да потврде очекиване резултате како би се ојавила одређена дјеловања наручилаца пројеката. Различити облици ограничавања који се стварају пре социологе у наведеним случајевима утичу на декадентност социолога у професионалном смислу. Користећи аналитичко-синтетички приступ, у раду се указује на неопходност промоције социологије и примјене социолошких знања у различитим областима и сферама друштвеној животи, уз истраживање услова под којима се може постићи објективност и научност у примјени. Указује се на важност преобраћаја социолошке академске заједнице која треба бити носилац промјена о схватању и улози социологије, полазећи од чињенице да апликативна социологија мора да подразумијева постојање конвенционалне, дисциплинске, односно академске социологије. Један од основних циљева рада односи се на указивање могућих праваца одрживости и доприноса социологије у савременом друштву као и области у којима су социолошка знања неопходна. Такође се указује на могуће изазове и савремене трендове пре којима се периодично социологија налази или се може наћи уз потребу развоја примјењене социологије.

Кључне ријечи: конвенционална социологија, апликативна социологија, примјењена социологија, тржиште, експертиза.

^[1] ranka.peric-romic@fpn.unibl.org

УВОД

Положај и улога социологије у савременом друштву већ дуже времена предмет је многих научних и стручних расправа које су инициране критичким односом тржишних економија према свим оним дјелатностима које директно не утичу на стварање профита и које зависе од буџетског финансирања. Већ овакав поглед имплицира посматрања и промишљање поменутог проблема на релацији очувања и заштите академске односно конвенционалне социологије као научне дисциплине и могуће примјене социолошких знања која треба да одговоре савременим развојним трендовима и да изађу ван оквира академске заједнице. Тако посматрана социологија третира се као друштвено оправдана дисциплина која дијагностификује друштвене проблеме (клиничка социологија) нудеће адекватне правце њиховог рјешавања кроз истраживачке резултате усмјерених и усмјераваних истраживања која могу скренути са курса објективног научног приступа под притиском надређеног ауторитета. Колмен (J. Coleman, 1990) у савременом приступу социологији прави разлику између социологије као *свијетна дисциплине* и социологије као *свијетна дјеловања*. Ова прва саздана је од теоријских и емпиријских сазнања која чине свијет научне дисциплине и подразумевају структуру знања и идеја. Социологија која представља *свијет дјеловања* подразумева *производњу знања* а која се заснива на коришћењу социолошких теорија и приступа као *свијетна дисциплине*.^[2] Разумијевање улоге и положаја савремене социологије намеће закључак да је конвенционална социологија предуслов постојања апликативне односно примијењене социологије као свијет дјеловања чиме оправдава своје научно постојање и развој у оквирима академске заједнице. *Прва дилема* која нам се намеће гласи: можемо ли уопште причати о примијењеној, односно апликативној социологији уколико доводимо у питање оправданост постојања академске односно конвенционалне социологије као научне дисциплине чији предмет проучавања не подлијеже ауторитету „из вана“ него се продукује на основу објективног, научног, поузданог, истинитог и провјерљивог приступа друштвеним

[2] Колмен је такође указао на разлики између основних и примијењених истраживања истичући да је погрешно схватање да се дисциплинска социологија не дави истраживањем. Она развија истраживања али таква која доприносе социолошким теоријама као својеврсним приступима у проучавању одређених појава и процеса успјешујући социолошке законитости у структури свеукупног социолошког знања. Таква истраживања су посебно осмишљена да прошире и унаприједи постојеће законитости. Примијењена истраживања настају као резултат потребе да се произведе систем дјеловања на одређену проучавану појаву. Овај тип истраживања производи знања која имају за циљ да се усмјере на рјешавање конкретних друштвених изазова. Према томе примијењена социологија специфичним приступом доприноси оспособљавању појединаца за практично примјену знања. Детаљније о анализи Колменових погледа видјети у: Fernandez Esquinas, 2015).

појавама и процесима развијајући својеврсну подлогу специфичним приступима различитих социолошких дисциплина, а тиме доприносећи и методолошком приступу апликативној социологији која треба да почива на одређеним релевантним истраживањима примјереним специфичном предмету проучавања. *Друџа дилема* поставља питање да ли је савременом друштву потребна социолошка експертиза, односно на који начин се може говорити о апликативној социологији, и да ли уопште имамо стручњаке из области социологије који могу одговорити потреба савременог друштва на начин да би се социолошко знање и сазнање примјењивало у истом.

ДИЛЕМЕ О АПЛИКАТИВНОЈ СОЦИОЛОГИЈИ

Анализирајући прву дилему може се закључити да неопходност апликативности социолошких сазнања потиче и из чињенице да је социологија прије свега друштвена наука и свака промјена у друштву, промјена је унутар друштвеног система. Социолошка сазнања свакако су неопходнија у друштвима у којима су нарушени елементи функционисања друштвеног система. Као што је сам процес настанка социологије као теоријске науке био нужан резултат друштвеног развоја гдје се јавила потреба за промишљањем друштвене збиље са научног аспекта, тако је и апликативност социолошких сазнања резултат истих тих процеса у одређеном историјском контексту. У том смислу се апликативност социолошких знања не може више оспоравати него се она морају потенцирати са намјером да иста представљају одговоре или бар нуде рјешења која прије свега остају у домену заштите људског достојанства, људских права и моралних принципа, хуманог друштва итд. Када је у питању јавна (примијењена, клиничка или апликативна) социологија за разлику од оне академске, често се развијала интензивније у земљама са одређеним друштвеним и политичким проблемима. Социолози су проговарали у име јавности о постојећим проблемима, интегрисани у цивило друштво, критикујући постојеће идеолошке структуре бранили су грађанска права и моралне вриједности, што уједно представља подразумевајуће елементе јавне социологије. Са друге стране академска социологија базира се на теоријским и емпиријским истраживањима гдје је објављивање добијених резултата истраживања сврха *per se*. Социолози изван оквира академске заједнице желе да своја знања и умјећа примјене на побољшање друштвеног живота и његово боље разумијевање (Price and Will, 2015, p. 858). Као и свака друга научна дисциплина, социологија треба да доприноси унапређењу друштвеног живота, да ради на хуманизацији друштва, те да разумије, промишља и складно са тим одговара на изазове пред којима се налази савремени човјек. Задржавње социологије унутар академског може утицати погубно на њену будућност, сматрали су

заговорници примијењене социологије. Међутим, ваља напоменути да се социологија као наука определијела за промишљање и пропитивање друштвене збиље и да већ такав дисциплински развој онемогућује њену апсолутну примјену, већ само дјелимичну.

Специфичан допринос социологије јесте у њеном односу према цивилном друштву и одбрани људских интереса од напада државе и тржишта (погледати Burawoy, 2004, p. 1603). У контексту наведеног апликативност социолошких сазнања пожељна је под условом да се она примјењују у изворном контексту на основу слободног проучавања, и стручне анализе социолога запосленог на одређеним пословима предвиђених систематизацијом радних мјеста. Јавна социологија заправо представља онај облик социолошке експертизе чији резултати настају у односу социолога према отвореном простору истраживања и проучавања, без притиска и потребе да се наметну одређена рјешења или „фризирају“ резултати истраживања. Независност социолога кључ је смисленог и вриједносно-хуманистички детерминисаног рада чак и у радно дефинисаним условима. У том контексту стручност социолога треба разликовати од стручњаштва који своју компетентност показује не у слободи предмета проучавања него у погледу адекватног одговора или унапријед договореног истраживања за коју су наручени стручњаци по унапријед склопљеном уговору. Стручњаштво ангажованих социолога по задатом предмету показује своје практичне вјештине прикупљања и обраде података на примјер, прије него способност социолошке имагинације, интелектуалне контемплације и вриједносно-моралне оријентације што се везује за независни рад социолога. Ангажовање одређених социолога истраживача подразумијева и потребу да се задовољи клијент-наручилац.

Друга дилема улази у домен образовања социолога усаглашеног са потребама тржишта рада и већ та чињеница захтјева посебну анализу. Дакле, социологија се као општа друштвена наука по свом предметном одређењу бави проучавањем друштвених односа и процеса, улога, друштвених група и заједница, те друштвеном структуром и друштвеним системом, итд. Она проучава друштвени живот у ширем контексту, те узајамни однос појединца и друштва. У наведеном јасно се уочава да њена проблематика задире у домен противрјечности друштва критички се односећи према свему оном што утиче на дехуманизацију људског живота. Као таква наука тешко да може бити у апсолутном смислу трансформисана на начин да доприноси развоју техничко-технолошког, рационално-прагматичног и позитивистичког схватања савремених услова живота када управо она ствара отклон од креирања такве стварности. Уколико би се ипак инсистирало на претходно наведеном и уколико би се оспорила критичка мисао развоја друштва као и научни приступ истом, временом би се омогућио про-

стор за идеолошке доминације различитих појавних и суштинских облика. Такође, то би значило да би се она морала одрећи дијела свог предмета истраживања, или се темељно удаљити од истог те на тај начин прилагодити новим потребама које омогућавају њен опстанак на научној сцени. Поставља се питање да ли би у том случају уопште могли говорити о социологији или би то била нека нова научна дисциплина као њен нуспродукт.

Заправо апликативна социологија која није изгубила везу са социолошком предметношћу представља алтернативу дехуманизујућем друштву. Размотримо наведено на сљедећи начин:

Социологија као општа наука о друштву користи одређена сазнајно теоријска полазишта филозофско-антрополошке парадигме о човјеку, док парцијалана знања користи на бази верификованих истина различитих социолошких дисциплина и других наука што доприноси професионално-практичној функцији социологије и ствара јој простор за примјену у друштвеној стварности. Тек цјеловит приступ омогућују социологији да оствари и своју трећу хуманистичку димензију која треба да на бази претходне двије оспособи стручњаке за пропитивање реалности и различитих друштвених односа и процеса ка коначном постизању човјекове слободе (детаљније видјети у: Милошевић, 2007, р. 22). Сврсисходност апликативних социолошких сазнања биће могућа једино и уколико социологија и даље буде задржавала све три димензије, односно уколико буде инсистирала на томе да је смисао њене примјене утемељен кроз стварање предуслова и могоћности за хуманизацију савремених услова живота, ослобођених чистог техницизма, и прагматичности у ери која је обиљежена техничко-технолошком рационализацијом. Није могуће да апликативност социолошких сазнања буде наметнута одозго прије него што буде подржана из саме академске социолошке заједнице и то не као потреба изазавна прилагођавањем савременим условима живота и потребама тржишта рада, него као логичан слијед њеног развоја и предметног оквира који тежиште истраживања помјера са теоријских сазнања на практична дјеловања са циљем да одговори превасходно потребама човјека као друштвеног бића. То даље значи да уколико се буде инсистирало на утилитаристичком карактеру социологије она ће временом изгубити везу са својом предметном суштином и неће бити у стању да подржи хуманистичко-еманципацијску функцију. Заправо, овај однос се може посматрати на релацији употребе и злоупотребе социолошких сазнања. Уколико опстанак и изучавање социологије на примјер на универзитетима буде под притиском њене практичне примјене, може се говорити о злоупотреби социолошких сазнања кроз прилагођавање прагматичној-тржишној функцији. Социологија ће се битно удаљити од своје цјеловитости а она само као таква може дати

научно и искуствено засноване одговоре на постојеће изазове. Такође се поставља питање да ли уопште можемо образовати социологе оспособљене да проучавају одређене друштвене проблеме и при томе нуде одређена рјешења уколико их не образујемо на цјеловит начин који подразумева теоријске поставке неопходне за развој социолошких имагинација. Апликативност знања социолошке експертизе која је базирана приоритетно на развоју стручних компетенција ослобођених теоријско-сазнајних социолошких поставки окарактерисаних као превазиђених, застарјелих и непотребних, продукује професионални рад практичне природе без увида у цјеловитост друштвене збиље. На тај начин социолог, стручњак, професионалац односно практичар и прагматичар постаје отуђен од теоријско предметног утемељења социологије а тиме и од могућности да се кроз критичко пропитивање друштвених веза, односа и процеса креирају независни погледи у остваривању хуманијег друштвеног амбијента.

Професионализација социолошке мисли, односно утилитаристички приступ социолошкој експертизи узрокује примјену социолошких сазнања у оквирима жељених претпоставки и очекиваних резултата. Зато се социолошка заједница најоштрије треба и мора одупријети притиску шире јавности и пословне заједнице која тражи искључиву примјену и прилагођавање друштвених и хуманистичких наука потребама тржишта рада како би се оправдао смисао њиховог постојања. Апликативност социолошких (са)знања могућа су уколико се истима остави простор за независно и неконформистичко дјеловање и примјену која управо тај дио свог дјелокруга може постићи кроз добру теоријско-сазнајну, антрополошко-филозофску утемељеност развијену кроз низ различитих социолошких дисциплина примјењујући и сазнања другим блиских научних поља и области. Дакле, теоријско сазнајна компонента је важна како би се схватио друштвени живот у цјелости и из тих поставки дедуктивно, аналитичко-синтетичким приступом извршила одређена уопштавања, закључивања и коначна предвиђања на основу којих проистичу задаци и препоруке о даљим кретањима.

Компромис између двије крајности, са једне стране теорије без развоја практичних вјештина и са друге стране оспособљавања студента за извршавање конкретних задатака, нуди могуће и пожељне правце развоја савремене социологије и превазилажење одсјечне разлике између академске и јавне односно примијењене /апликативне социологије.

Објективан, непристрасан приступ дјеловања и рада социолога у друштву треба да подразумева и спремност пословне односно производно-радне, те дминистративно-управне заједнице на критички

однос према постојећем амбијенту, што би у коначности требало довести до бољих и квалитетнијих услова свеукупне друштвене реалности. Дакле, све ближе смо мишљењу да суштинско питање није у томе да ли социолози требају друштву него, да ли је друштво спремно да прихвати и примијени социолошка (са)знања.

Уколико се социолошка експертиза условно користи искључиво у сврху оправдања или задржавања постојећег стања у нпр. радним процесима говоримо о злоупотреби социолога. У таквом контексту највећи број истих ће изгубити научни сензибилитет, (објективност, критичност, безусловно пропитивање, анализирање, креирање и стваралаштво итд). Социолози постају рутинирани извршиоци наметнутих обавеза и дужности које имају утилитаристички карактер.^[3] На том концепту потиче и разлика између конвенционалне и приммијењене социологије о чему је говорио Роси (Rossi, 1983). Фриман и Роси наводе да конвенционални социолог има слободу избора предмета истраживања, усресређеност на раду је изазавна унутрашњим осјећањем, а награда је коначна објава резултата рада. Приммијењени социолог мора да истражује задату тему и да „понуди/предвиди“ рјешења. Тежи да открије податке који му омогућују даљи рад а који су у исто вријеме употребљиви наручиоцу пројектног истраживања итд. О таквим социолозима може се говорити као о стручњацима оспособљеним да преузму одређене радне улоге у сложеној подјели рада чији превасходни задатак није промишљање реалности него понуда адекватних одговора који могу да допринесу прогресивном развоју друштва. Управо такво посматрање прогреса у коме се подрива интелектуално промишљање и критичка свијест, доприноси позитивистичком схватању концепта развоја, уједно дехуманизујући човјека односно цијело друштво.

Апликативна, приммијењена социологија користи социолошке алате да би разумјела, интервенисала и побољшала друштвени живот (Steell and Price, 2004) а не само да би урадила истраживање или понудила одређену социолошку опсервацију као одговор на дефинисани задатак. Апликативна социологија своју интенцију развоја почиње још уназад 150 година, али данашње схватање апликативне социологије од стране наручилаца пројеката (у америчкој социолошкој пракси) креће се у пољу истраживања о пружању услуга у пословању, радним односима, радној снази, улогама и значају различитих организација, проучавања тржишта, потрошачког друштва итд. Наравно у таквом развоју

^[3] Божо Милошевић овај однос посматра кроз релацију интелектуалац - стручњак (односно интелигенција и стручњаштво). „Интелигенција се бави стваралачким радом без обзира на садржај рада... Стручњаштво сачињавају групе појединаца који се баве рутинским, оперативним пословима који доносе профит или се баве оним дјелатностима помоћу којих се контролише друштвени живот.“ (деталније видјети у: Милошевић, 2007, р. 24-25).

апликативне социологије примјена резултата наручених истраживања од стране социолога као стручњака зависиће од првобитно постављених циљева, док ће други исходи истраживања бити потпуно занемарени а понекад и злоупотребљени (Perlstad, H.).

У суштини могућност апликативности социолошких знања је постојала скоро подједнако дуго колико и сама социологија али се заправо радило о томе да се академска социолошка заједница никада није довољно ангажовала да социолошка сазнања учини употребљивим под претпоставком да је самодовољност индивидуалног рада била довољно оправдавајућа за овакво стање. Друштва која су свом развоју покушавала да схвате и објасне одређене друштвене процесе, промјене и постојећа стања, сама су иницирала друштвена истраживања која су понудила одређена објашњења и могућа рјешења. Већ тада је уочено да су друштвена истраживања неопходна за развој заједнице јер омогућавају не само анализирање постојећег збиље, него пружају одређена предвиђања наспрам којих је могуће одредити даље правце дјеловања. У том смислу апликативност социолошки знања не почива на дистинкцији између конвенционалне и јавне социолошке експертизе јер обе оне примјењују теоријска знања и одређену методологију, него на чињенице у којој мјери се социолошка заједница наметнула у друштву као незаобилазни елемент у сегментима рјешавања постојеће проблематике, те стратешког планирања и управљања у будућем периоду.

Социолог као стручњак, интелектуалац и професионалац, као неко ко проучава и разумије друштво и његове различите сегменте незаобилазан је фактор у разумијевању креирања јавних политика, стратешког планирања у области развоја, културе, образовања, социјалног система, демографске политике, итд. Жупанов и Шпорер такође указују да социологија базирана на теоријским знањима и критици друштва неће преживјети и да као и друге научне дисциплине она мора развијати своју праксу. Дакле, неопходно је радити на развијању праксе и то такве која управо указују на апликативност социолошких знања. Неопходно је развијати посебну експертизу у примјени социолошких знања на анализу и рјешавање конкретних друштвених проблема (Šproger, Županov, 1985, p. 58). Аутори посебно истичу значај и допринос социологије у привреди и привредним организацијама. Социолози се у наведеним областима потребни како би приступили анализи радних односа и процеса који подразумевају алијенацију, монотоност и рутину у раду, нетрепељивост у међуљудским односима, хијерархијске односе подређености и надређености, нереалну оптерећеност која продукује честе отказе и боловања итд. Коначни исходи проучаваних релација и односа могу указати на правце рјешавања истих што коначно повећава продуктивност рада. Због свега наведеног

оправдан је назив клинички социолози јер они заправо проблем треба да дијагностификују, затим да анализирају, и потом одреде начине рјешавања односно лијечења.

Социологија у Републици Српској стоји пред изазовом властитог опстанка. Будући да су социолошка истраживања готово увијек доживљавала експанзионистички раст у турбулентним временима, ствар је умјећа и истрајаности социолошке заједнице да укаже и наметне неопходност примјене социолошких знања и истраживања у друштву у коме је евидентно много нерјешених проблема. Такође, наведено прати неопходност ревидирања студијских програма социологије гдје би се развијале практичне и примјенљиве вјештине. Послови стратешког планирања, креирања јавних политика, истраживања у домену тржишта рада, јавног мјења итд. представљају идеалне просторе за дјеловање социолошке експертизе.

ИЗАЗОВИ СА КОЈИМА СЕ СУОЧАВА СОЦИОЛОШКА ЕКСПЕРТИЗА УЗ ПОТРЕБУ РАЗВОЈА ПРИМИЈЕЊЕНЕ СОЦИОЛОГИЈЕ

Када су у питању искуства америчке социолошке мисли са дугом традицијом примјене социологије, фокус дискусија усмјерен је на изазове са којима се примијењена социологија суочава што уједно представља и сваремене трендове у погледу њене одрживости који се могу посматрати кроз пет перспектива (Petersen, Dukes, Van Valey, 2008). Углавном судбина примијењене социологије зависи не само од академске заједнице која је углавном била окренута према конвенционалној, односно академској социологији, него и од историјског контекста у коме се иста посматра, институционалне улоге универзитета, те од друштвених трендова од којих увелико зависи финансирање јавних универзитета (Petersen, Dukes, Van Valey, 2008).^[4] Прву алтернативу судбине примијењене социологије Петерсен (et al.), види у смањењу

^[4] Историјски приказ развоја примијењене социологије (Perlstadt, 2006) аутори користе као показатељ сложених околности и друштвених изазова у којима се социологија прилагођава потребама времена, а што је уједно модел објашњења пет алтернатива за будућност примијењене социологије. Концепт посматрања будуће извјесности примијењене социологије почива на разумијевању њене улоге и развоја кроз историју. У периоду од 1920. године социологија је имала позитивне трансформације друштва, што је подразмијевало и њену практичну примјену у заједници. До Другог свјетског рата она се поново враћа у свијет академске заједнице са посебним акцентом на примјену научних метода у својим истраживањима како би у свијету науке учврстила своју позицију. Након Другог свјетског рата социологија све више пажње посвећује примијењеним истраживањима. Због подршке у истраживачким пројектима владиних, федералних институција, фондација од 1970-их до 1980-их година велики број социолога је иступио ван академске заједнице успостављајући своје консултантске праксе. Почетак 21. вијека доводи до поновног оживљавања примијењене социологије на што је указивало и обједињавање два велика америчка удружења „Друштво за при-

финансија универзитетима („Down and uot“). Смањење буџетских средстава универзитетима, као и велики притисци да се универзитети орјентишу према потребама владе и економске и социјалне заједнице утичу на неизвјесност одрживости појединих дисциплина и на видљиво смањену заинтересованост студената да студирају социологију. Паралелно са том ситуацијом и док се академски орјентисана социологија трудила да учврсти методолошки концепт, многе друге дисциплине су се орјентисале да задовоље захтјеве тржишта, влада и локалних заједница. Тај процес утицао је на потискивање улога и значаја социологије, док су друге дисциплине доживјеле процват (Petersen, Dukes, Van Valey, 2008). Осим тога аутори наводе проблеме финансијске природе који утичу на школовање социолога која би били усмјерени на примијењену социологију. Трошкови програма примијењене социологије као што су стажирање, студенстка пракса, теренски рад и друго већ видљиво остају без значајних прихода а судбина социолога се везује за судбуну опстанка академских одјељења. Према томе, уколико се наведени тренд смањења финансијских средстава настави према универзитетима који не одговарају захтјевима савременог друштва, судбина чак и примијењене социологије је извјесна у случају да традиционално орјентисани академски социолози не учине никакав искорак и подрже примијењену социологију. Други могући сценариј социологије и примијењене социологије као форму зависног статуса („Subfield status“) аутори виде у трансформацији унуверзитета гдје се заговара приватно јавно партнерство између владиних институција, јавних установа и приватно правних субјеката и факултета као вид омогућавања извора прихода на начин да универзитет задовоља потребе наведених субјеката. У том смислу јачање социолошких дисциплина (нпр. социологије породице, социјалне психологије, социологије медицине итд.) имало би већу шансу примјене у ван академским круговима као стручно и научно консултовање и специјализовано проблемско истраживање чији резултати могу бити примијењени у јавном и приватном сектору. Дакле акценат је на јачању специјалности појединих социолошких дисциплина. (Petersen, Dukes, Van Valey, 2008). Трећи сценариј „повећан фокус“ („Increasing Focus“) на положај и улогу академске, конвенционалне и примијењене социологије зависиће од тога колико су универзитети спремни да изађу изван свог академског ангажмана и да постану сами креатори развоја економије и уопште заједнице, односно да научни и истраживачки рад буде приоритетно орјентисан на прогресивни развој друштва. То би значило да се универзитети требају бавити оним научно-истраживачким радом који је практично искористив и који доприноси развоју заједнице. Већ такав концепт

мијењену социологију“ и „Удружење социолошких пракси“ у ново „Удржење за примијењену и клиничку социологију“ (Petersen, Dukes, Van Valey, 2008 према: Perlstadt, 2006).

и захтјев за реорганизацијом универзитета омогућују повољан положај за развој примијењене социологије али како наводе аутори такав сценарио међутим захтјева стварне промјене у доминантној академској заједници (Petersen, Dukes, Van Valey, 2008). Дакле Хумболтовска систем образовања који почива на идеји „знање ради знања“ у савременом друштву бива замјењен идејом „знање ради практичне примјене“. Четврти сценариј „успон примијењене социологије“ („*Ascension of Applied Sociology*“) ће зависити од спремности академске социолошке заједнице да уочи њен значај као услов опстанка социологије уопште. То не значи да ће академска социологија имати мању улогу у развоју социолошке мисли. Ради се о томе да конвенционална социологија своја научна знања и сазнања практикује кроз примијењену социологију. Свака подјела између конвенционалне и примијењене социологије утиче на улогу и значај социологије у друштву уопште. Кроз овај концепт заправо и академска социолошка заједница служи потребама друштва оспособљавајући стручњаке и јачајући њихове излазне компетенције за потребе друштва (Petersen, Dukes, Van Valey, 2008). Пети сценариј препознат као одступање од властитог утемељења („*Leaving Home*“), говори о томе да ће улога и значај примијењене социологије зависити од развоја интердисциплинарних приступа у којима се социологија интегрише, али што такође социолозима омогућава да направе и одређене искорак ван својих матичних дисциплина улазећи у нпр. удружења и организације орјентисане око сродних друштвених области (нпр. социјални рад, психологија итд). Подршка интердисциплинарном учењу и обучавању повећава компетенције студента, али и обим изводљивих истраживачких пројеката који проблематику сагледавају са више различитих али ипак сродних аспеката и погледа. Исти аутори закључују да примијењена социологија има добру шансу да опстане и да се развија јер су такви социолози добро упућени и орјентисани према расположивим финансијским средствима за истраживачке пројекте, те да исти далеко лакшу сарадњу остварују са практичарима других друштвених наука него са традиционално (конвенционално) орјентисаним социолозима (Petersen, Dukes, Van Valey, 2008).

Британска социолошка асоцијација урадила је курикулум за примијењену социологију^[5] са циљем да се осигура постојање социологије и њена практична примјена како у привредном животу, тако и у јавној и локалној управи и администрацији, односно у областима у којима је могуће употребити социолошка знања и неопходно радити социолошка истраживања са циљем даљег развоја и унапређења. Курикулум обрађује четири теме: вјештине (социолошке и опште вештине неопходне за приступање, разумијевање и рјешавање великог броја разноврсних ситуација) и проблема у радном или окружењу заједнице; знање

^[5] <http://appsoc.org.uk>

(интегрисање социолошких концепата, перспектива и теорија у циљу приступа свакодневним питањима и проблемима); запослење, каријера и етика (питања у вези са обављањем посла примијењеног социолога, укључујући моделе рада, развоја каријере и етике социолошког рада); пракса (продубљује резумирање посла социолошког практичара како би се стекао увид у то шта значи давити се примијењеном социологијом). Ово је уједно и показатељ правца у коме се креће данашња социологија са посебим нагласком на примијењену социологију.

ЗАКЉУЧАК

Могући правци кретања у погледу одрживости и развоја социологије/примијењене социологије свакако зависи и од друштвених прилика. Упркос реалним потешкоћама са којима се суочава америчка социолошка заједница, она баштини примијењену социологију не толико да би подстакла хуманизацију друштва него продуктивност рада, стварање профита и стратешко планирање. Када су упитању традиционална, ауторитарна друштва, друштва са отежаном транзицијом, нејасно одређеним тржиштем рада итд., социологија је у посебно тешком положају. Нажалост, у ауторитарним, затвореним друштвима социолози су и даље ...“реткост и „сумњива лица“, стигматизована субверзивна професија...” (Митровић, 2012, р. 558) што додатно отежава њихову одрживост. Таква стварност не ослобађа обавезе социологе да се ухвате у коштац са изазовима времена и друштва у коме живимо. Како год, употреба социолошких знања неће још задуго бити могућа у пракси уколико се иста буду заснивала искључиво на теорији. Многи социолози сматрају да је и теоријска социологија своју позицију учврстила захваљујући управо социолозима емпиричарима (Митровић, 2012, р. 562). Колико је важно да социологија задржи и теоријски и емпиријски приступ у проучавању, исто толико је важно да она остане у оквирима промоције хуманистичких начела чак и када се говори о истраживањима која се прферирају у примјени социолошких сазнања и под притиском прејудуцираних закључака наручилаца пројеката. Задржати објективност у истраживачком приступу одржаће социологију у оквирима њене предметне оправданости чак и по цијену да не понуди очекиване одговоре. У контексту наведеног положај социологије у савременом друштву не треба посматрати на релацији академске и апликативне социологија јер су предметно упућне једна на другу и чине заокружену цјелину. Прихватљивије је поменути проблематику посматрати на релацији сврхе и улоге примјене социолошких сазнања. Такође важно је напоменути да апсолутна примјена социолошких знања кроз апликативну социологију није могућа, нити су сва знања тржишно искористива. Већ се ту социолози одричу једног дијела социолошке предметности. Ипак, данас положај и улога социологије зави-

сиће од њене интенције да се наметне као незаобилазна инстанца у проучавању различитих друштвених појава, потреба и процеса, што већ указује на неопходност искорака из академских оквира *свијетна дисциплине*. Под притиском савременог друштва социолошка експертиза унутар академских кругова у наредном периоду биће додатно усмјерена на развијање практичних и примичењених вјештина код студената социологије како би исти на тржишту рада оправдали постојање струке, а тек неколицина остаће да научно проширује и продубљује социологију у академским круговима. Дакле, изазови пред којима стоји савремена социологија крећу се у домену адекватне припреме студената да одговоре потребама савременог друштва кроз практичну примјену социолошких знања, а што претходно подразумева истрајању борбу на промоцији социологије као науке о друштву која примарно има право да се бави истраживањима и проучавањима различитих друштвених феномена, појава и процеса, и која као таква не може бити замјењена са било којом другом научном дисциплином али може остварити интердисциплинарни приступ. Спремност социолошке академске заједнице односно њене експертизе да осим првог изазова одговори и на други, а који се односи на оспособљавање млађих нараштаја да у оквирима објективног и непристрасног приступа примјењују социолошка знања и сазнања, утицаће и на одрживост социологије као научне дисциплине.

ЛИТЕРАТУРА

- Burawoy, M. (2004). Public Sociologies: Contradictions, Dilemmas, Possibilities, *Social Forces*, 82 (4): 1603-1618.
- Britanska sociološka asocijacija (BSA): <http://appsoc.org.uk>
- Milošević, B. (2007). Sociologija i savremeni svet. Filozofski fakultet Novi Sad.
- Mitrović, Lj. (2012). Izazovi savremene sociologije i iskušenja poziva sociologa. Zbornik radova: Obrazovanje i savremeni univerzitet, Filozofski fakultet Niš.
- Perlstadt, H. Applied Sociology, www.academia.edu/21643324/Applied_Sociology
- Perlstadt, H. (2006). Applied Sociology. In 21st Century Sociology: A Reference Handbook. Volume 2 edited by Bryant C. D., and Peck, D. L., Thousand Oaks, CA, Sage Publications, 342-352
- Petersen, J.C., Dukes, D., Van Valey, L. (2008). The Practice of Sociology: Alternative Futures for Applied Sociology. *Journal of Applied Social Sciences*, (16-30).

- Price, J., Will, J. (2015) Applied sociology. *Journal of Applied Social Science*, Wilmington.
- Rossi, P. and Whyte, W. F. (1983). The applied side of sociology, pp 5-31 in Freeman, HE, Dynes, RR., Rossi, P H., and Whyte, WF (eds), *Applied Sociology SF*: Jossey-Bass Publishers.
- Rossi, P., H. (1986). How Applied Sociology Can Save Basic Sociology. *Journal of Applied Sociology*, (3)1:1-5 URL: <http://www.jstor.org/stable/43482513>
- Steell, S. F., Price, J. (2004). *Applied Sociology: Topics, Terms, Tools and Taskas*. Thomason/Wadsworth.
- Fernandez Esquinas, M. (2015). The product of knoweledge in applied sociology, Insituto de Estudios Sociales Avanzados de Andalucia (IESA-CSIC), Córdoba, https://www.researchgate.net/publication/40845809_The_production_of_knowledge_in_applied_sociology
- Freeman, H. and Rossi, P. (1984). Furthering the Applied Side of Sociology, *American Sociological Review*, 49 (4): 571-580.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Šporer, Ž., Županov, J. (1985). Sociologija na raskrsnici. *Revija za sociologiju*, (15)1-2: 53-65 URL: <http://hrcak.srce.hr/file/229686>

Ranka Perić Romić

University of Banja Luka

Faculty of Political Science

Bosnia and Herzegovina

APPLICABILITY OF SOCIOLOGICAL KNOWLEDGE - BETWEEN CONVENTIONAL AND APPLIED SOCIOLOGY

Abstract: *This paper analyzes the role and position of sociology in contemporary society, as well as the growing demands for transforming and abandoning traditional forms of studying sociology, in order to adapt it to the market needs. In that sense, the subject of the paper includes analysis, consideration and critical attitude towards such one-sided approach, with the aim of pointing out that applied sociology cannot be considered sociology as a social science if it renounces theoretical approaches and reflections on certain social problems on the theoretical level, in numerous sociological disciplines recognized as space within which certain research can only be done. The paper also discusses the objectivity of sociology researchers in terms of commissioned research, which often have to confirm the expected results, in order to justify certain actions of project orderers. Different forms of limitations sociologists have in stated cases affect the decadence of sociologists in a professional sense.*

Using the analytic-synthetic approach, the paper points out the necessity of promoting sociology and applying sociological knowledge in different areas and segments of social life, emphasizing the conditions under which objectivity and scientificity can be achieved in practice. Furthermore, the importance of transformation of the sociological academic community is also pointed out, as it should be the catalyst for changes in the understanding and role of sociology, starting from the fact that applied sociology must imply the existence of conventional, disciplinary, i.e. academic sociology. One of the main goals of the paper is to indicate the possible directions of sustainability and contribution of sociology in contemporary society, as well as areas in which sociological knowledge is necessary. It also points out the possible challenges and contemporary trends that sociology is periodically facing or it may face, with the need to develop applied sociology.

Keywords: *conventional sociology, applied sociology, practiced sociology, market, expertise.*

Немања Ђукић^[1]

Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука
Босна и Херцеговина

Прегледан научни рад
UDK: 316.33

АЛАН ФОРД (НОВИ СВЈЕТСКИ НЕРЕД И НОВА ПОЛИТИКА ИДЕНТИТЕТА)

Сажетак: У чланку који слиједи, социолошки интерпретирамо сториј Алан Форд у контексту савремених друштвено-политичких промјена са краја прошлости и почетка 21. вијека. Интерпретацију поменутој сторији вршимо у оквиру Бауманове теорије глобализације и пројектних идентитета, Хартове и Нејријеве критике глобализације као империјалној концепцији те Делезовој концепцији друштва контроле.

Кључне ријечи: Алан Форд, Нови свјетски неред, Флуидна и хибридна субјективност.

УВОД

Први број стрипа Алан Форд објављен је у Италији 1969. године док се у Југославији његово прво издање појавило 1972. године. За разлику од Италије у којој је овај стрип досегао масовни ниво популарности, у Југославији је он постао дио опште културне баштине (Džamić, 2012:9). Основни разлог велике популарности овог стрипа на простору бивше Југославије почива у специфичним историјским околностима које су на тлу Балкана условиле настанак специфичне психолошке основе неопходне за развој особите врсте хумора и за Балкан карактеристичног погледа на свијет. Наиме, као и фарса која представља првоносећу идеју стрипа, тако и друштвено-историјске околности на Балкану врло често посједују надреална и апсурдна обиљежја која превазилазе границе формалне логике. Историјско искуство недвосмислено показује да друштвено-политичку стварност на Балкану структурално одликује неозбиљност, релативизам и ниҳилизам а разрешење проблема увијек наступа неочекивано и изненада једним надреалним потезом. И фарса као поглед на свијет али и историјско искуство Балкана представља последицу перманентне онтолошке дихотомије која постоји између појаве и суштине, латентног и манифестног, видљивог и скривеног. Као темељни сукоб између идеалног и реалног, стабилног и

^[1] nemanja.djukic@fpn.unibl.org

нестабилног, логике и ирационалности, знања и наивности, идеализма и стварности, фарса у пуном капацитету рефлектује базичну друштвену противрјечност типичну за Балкан – неразрјешен конфликт општег добра и појединачног интереса, закона и безакоња те перманентну друштвену нестабилност и из ње исходеће одсуство трајно важећих логичких норми. Отуда, захваљујући управо специфичним историјским околностима, како истиче Џамић, фарса се на Балкану појављује као основно искуство стварности а надреализам као природни друштвени систем. Тако је на примјер Прва Југославија настала као резултат синкретизма насљеђене аустријске бирократије и отоманске самовоље. У процесу стварања Друге Југославије, системским развлашћивањем сељаштва уништен је индивидуалистичко-патријархални модел социјалне стабилности у коме је свака породица производила све што јој треба и створен колективистичко-тоталитарни модел нестабилности у коме су сви постали зависни од апстрактног, непознатог и непоузданог Другог. На простору који је некада заузимала јединствена држава, данас у постсоцијалистичком симулакруму коегзистира десетак држава, кантона и аутономних области (Džamić, 2012:58).

НОВИ СВЈЕТСКИ НЕРЕД - НОВА ПОЛИТИКА ИДЕНТИТЕТА

Стрип Алан Форд је надреална комедија заснована на драмској форми која ирационалну природу савремене епохе на политички сатиричан начин излаже друштвеној критици и тако деконструише важећу слику свијета. На то упућује и само име стрипа које је заправо име главног јунака а чије карактерне особине одсликавају крах епохе. Алан Форд је Волтеров Кандид 20 вијека – најуниверзалнија алегорија на општа питања морала која свједочи крах оптимизма и идеализма у сусрету са реалним, несавршеним и агресивним свијетом (Džamić, 2012:35). Као и свака комедија тако је и овај стрип производ конкретних друштвено историјских процеса. Општи друштвени оквир у који је смјештена радња стрипа а који је истовремено и предмет сатиричне критике, Баумановски говорећи, можемо најпрецизније описати као „Нови свјетски неред“ (Bauman, 1998:59). Свијет Алана Форда је распадајући свијет касне Модерне у коме се наслућују обриси Фукојаминог краја историје. Распадајућа хладноратовска слика свијета и из ње исходећа глобална друштвена нестабилност, ослабила је моћ институција на микро нивоу и учинила да се отвореност глобалног друштва за највећи број грађана појављује као сиромаштво, превара, симулација и несигурност. У таквим друштвеним околностима долази до настанка хибридних и флуидних субјективности те антихеројских и дисфункционалних социјалних форми као појединачних и колективних животних стратегија. У том смислу баумановски говорећи, ликови стрипа појединачно као “луталице”, “вагабунди”, “туристи” и “играчи”

те Група ТНТ као одржива дисфункционална социјална форма, представљају парадигму савременог свијета у коме аномалије више не пријете поретку, већ оне јесу сам поредак (Bauman, 1995:146).

Узрок, природа и последице “Новог свјетског нереда” најбоље се могу сагледати из теоријских позиција Делеза те Харта и Негрија, који ову баумановску синтагму само именују на другачији начин. Наиме, Бауманов “Нови свјетски неред” Делез именује као “Друштва контроле” а Негри и Хард као “Империја”.

Према Делезу, “Дисциплинарна друштва 18. и 19. вијека” свој врхунац досежу почетком 20. вијека и њихову темељну карактеристику представља “организација великих мјеста затварања”. У дисциплинујућим друштвима, субјективност се производи у затвореним институцијама која имају властита правила (породица, школа, касарна, фабрика, болница, затвор). Овај модел дисциплинујућих друштава и њему припадајући начин производње субјективности, заснован је на концепту суверенитета у коме моћ за свој примарни објект има контролу територије. Међутим, према Делезу, након Другог свјетског рата долази до пресецања производње умјесто њене организације, због чега наступа општа криза и глобални слом свих институција у којима се до тада производила субјективност (породице, школе, касарне, фабрике, болнице, затвори). Овај процес у коме дисциплинујућа друштва постају превазиђена и замјењена друштвима контроле, Делез описује као распадање унутрашњости кроз реформе (образовне, индустријске, болничке војне, затворске) у којима ултра брзе форме покретне контроле замјењују старе дисциплине унутар временских скала затворених система (Deleuze, 1992:3-7). Друштва контроле као нови систем доминације отуда настају као резултат промјена у организацији моћи. Кључни узрок настанка овог новог типа друштвености представља нова глобална капиталистичка подјела рада. Савремени капитализам представља главни узрок настанка друштава контроле на Западу због тога што је производња роба и услуга у врло значајном обиму делокализована у Источни и Трећи Свијет, док се њихова дистрибуција догађа на Западу. Капиталистичка контрола на Западу, на тај начин, каналише производњу и размјену роба и услуга широм свијета (Vallee, 2013:42).

Према Харту и Негрију, производња субјективности нема никакве везе са изградњом личне аутономије и личних својстава појединца (слободом, жељом, вољом), већ она означава производњу односа који појединца потчињава потребама друштвених институција. Наиме, производња модерног субјективитета почивала је на функционисању институција као што су затвор, породица, фабрика и школа, због чега је модерни тип друштвености суштински одређен биополитичком

производњом а сам идентитет својство које појединцу биополитички додјељује мноштво (Crisso, 2002:395). Процес производње модерног субјективитета одвијао се путем материјалних пракси у институцијама због чега су модерне институције као фабрике субјективитета представљале централна мјеста модерне друштвености (Crisso, 2002: 196). У тим су се институцијама кроз свакодневно, ритуално понављање бесмислених радњи (као што су нпр. клечање за вријеме молитве, мијењање пелена, понављање посве тривијалних производних активности) усађивале навике којима се изграђивао идентитет управо кроз укидање простора аутономног дјеловања. Отуда сам модерни субјективитет већ јесте основно својство онога ко је поништен, подређен, послушан и покоран.^[2]

Међутим, како истичу Харт и Негри, до краја 70-их година 20. вијека транснационалне корпорације из западних капиталистичких земаља су се позиционирале као главни фактор у економијама деколонизованог трећег свијета, због чега је даљи развој свјетског тржишта постао заснован на децентраирању мјеста и токова производње. Децентраирање производње довело је до детериторијализације простора и настанка „доба краја географије“ у коме свјетска економија добија свој постмодерни облик (Негри; Хард, 2005:354). Отуда је флуидна и хибридна логика капитала изазвала радикалну промјену у политици идентитета. Наиме, док се у епоси Модерне производња субјективности догађала у институцијама, у епоси Постмодерне производња субјективности усљед флуидне и хибридне логике капитала постаје измјештена из институција. Модерна логика производње субјективности која је била смјештена унутар институционалних оквира и која је производила стабилне и трајне идентитете, сада се децентрира у цјелокупан друштвени простор, јер производња хибридне и флуидне субјективности одговара флуидној и хибридној логици капитала (Негри; Хард, 2005:215). Промјена у мјесту конституисања субјективности тј. неодређеност мјеста производње идентитета, условљава настанак неодређеног облика субјективности, будући да су границе између друштвених институција постале порозне и нејасне због чега се субјективност сада производи симултано од стране већег броја различитих институција (Негри; Хард, 2005:352). На мјесто трајног и

^[2] Да субјективитет подразумјева подчињеност, односно да је дисциплина суштина идентитета, поред Фукоа, Харта и Негрија, говори и Лакан. Наиме, појединац своју говорну и граматичку субјектност стиче искључиво унутар симболичког поретка, те је отуда он као субјект подређен (subjection) симболичком систему који га и производи. Као награду за усвајање говорне праксе, којом појединац излази из симбиотске везе са мајком, симболички поредак (отац) појединцу даје статус аутономног субјекта. Суштинске аутономије у овако обезбјеђеној говорној и граматичкој субјективности појединца наравно нема, јер се реална аутономија од мајке - архетипа, искона и реалног, постиже симболичком зависношћу од оца - културе, симболичког поретка и језика (Ђукић, 2020: 105-110).

стабилног идентитета, долази флуидни и хибридни идентитет а на мјесто традиционалних друштвених група долазе нове дисфункционалне социјалне форме које су у стрипу парадигматично представљене Групом ТНТ.

ГРУПА ТНТ - ДИСФУНКЦИОНАЛНА СОЦИЈАЛНА ФОРМА КАО ПАРАДИГМА САВРЕМЕНОГ СВИЈЕТА

Група ТНТ је антихеројска група сиромашних тајних агената који не раде ни за кога, формално се боре против неправде, реално настоје да се лично обогате путем безуспјешних и бесмислених шпијунских акција а своје постојање маскирају радом у продавници цвијећа. Личне особине и карактеристике ликова овог стрипа представљају основу на којој почива динамика драмске радње, због чега управо политика идентитета представља првоносеће мјесто наше анализе. Наиме, личне особине главних јунака у стрипу представљају метафоре појединачних нација које у важећем цивилизацијском дискурсу представљају врлине а које међусобним повезивањем у цјелину прерастају у властиту супротност и узајамно се поништавају, творећи тако крајње дисфункционалну антихеројску социјалну форму која недвосмислено урушава просвјетитељски сан о истини, идентитету, рационалности и универзалности.

Тако је на примјер првоносећи лик стрипа и то Број 1 манифестно представљен као мрзовољни и шкрти старац који је склон сплеткама и који је преокупиран новцем. У ствари, он метафорички представља Јевреје, дуговјечност, социјални капитал, мудрост и лукавство, али истовремено и архетип преваре, фарсе и симулације као духа епохе. Грунф је у стрипу манифестно представљен као послушни и интелигентни слуга, док заправо он метафорички осликава Њемце, лојалност, преданост, посвећеност, али и иновативну дисфункционалност, носталгију, жал и ресантиман за изгубљеним ратовима у прошлости. Боб Рок је у стрипу манифестно представљен као непослушни, лијени и неинтелигентни слуга, који у ствари метафорички представља Италијане, темпераментност, бунтовништво, физичку ружноћу, гњев и срдитост. Лик по коме стрип носи назив, Алан Форд је манифестно представљен као шармантни идеалиста са стилем који је смирен, лијеп, елегантан и добар, патолошки наиван, ментално спор, поводљив и лако заљубљив. У ствари, он метафорички представља Французе, замјену и нестабилност идентитета, неодлучност и неспособност. Следећи лик у стрипу, Сир Оливер, манифестно је представљен као пропали племић и племенити преварант. Заправо он метафорички представља Енглезе, ројализам, лукавство, исквареност и превару као продукт просвјетеног 20 вијека. Сама цвјећара као централа групе ТНТ, мета-

фора је лажи, фарсе, привида и обмане. Иако се налази у Њујорку који је симбол моћи, лажна цвјећара рефлектује сиромаштво и ниҳилизам у најекстремнијем облику, будући да је у њој чак и цвијеће лажно. Радња великог броја епизода овог стрипа одвија се у државама Трећег свијета, чиме се симболички указује на просторну универзалност, тј. на чињеницу да је свијет у цјелини постао дисфункционална али одржива социјална форма. Могућих аналогија Групе ТНТ као дисфункционалне али одрживе социјалне форме са примјерима у стварности хладноратовског времена има много. Она се на макро нивоу односи и на комунистички и на капиталистички свијет а на микро нивоу она се појављује као сјајан интерпретативан модел за разумијевање фарсе као политичке суштине бивше Југославије.

ГРУПА ТНТ И НОМАДИЗАМ МНОШТВА - ФЛУИДНА И ХИБРИДНА СУБЈЕКТИВНОСТ КАО ПОСТМОДЕРНА ПОЛИТИКА ИДЕНТИТЕТА

Флуидна и хибридна логика глобалног капитала је уједињавањем глобалног тржишта укинула све препреке у корист циркулације роба, услуга и радника. На тај начин, постмодерна производња субјективности повезује капитал, рад и идентитет тако што слободом кретања и глобалним држављанством награђује радника који ствара капитал (Crisso, 2002:400). Тако настаје номадизам мноштва као постмодерна политика идентитета у којој идентитет фигурира као роба – то јесте нуспродукт и корелат глобалног тржишта. Основна карактеристика мноштва које је у стрипу аутентично представљено кроз Групу ТНТ као антихеројску и дисфункционалну социјалну форму, управо је идентитетска неодређеност односно лишеност – несигуран и нестабилан живот без посла, дома, породице и докумената.

Мноштво схваћено као флуидна и хибридна субјективност је сингуларно (има заједничку позицију у односу на елите), задужено (створено хегемонијом финансија и банака), медијатизовано (створено контролом информација и комуникационих мрежа те хиперпродукцијом информација које блокирају аналитичке потенцијале), контролисано (створено режимима истине и безбједности), заступано (створено корупцијом представничке демократије) и ослобођено (створено негацијом било каквог колективног идентитета). При томе, како истиче Лошонц, сингуларности нису чисте различитости, већ појединачности које заједно учествују у стваралаштву. Нема сингуларног акта који није истовремено и заједничког карактера, нема заједничког које се не конституише кроз сингуларности. Отуда, производња идентитета је исто-

времено и сингуларног и заједничког карактера а индивидуалност као резултат политике идентитета представља конформистичку репродукцију идентитета лишеноу сваке креативности (Lošonc, 2015:209).

Социолошки посматрано, сингуларни идентитети упркос својој појединачној вриједности и номиналном значају, у постмодерној свјетској ситуацији без обзира на начин њеног дескридовања (Нови свјетски неред, Друштва контроле, Империја), разоткривају се у основи као наративно конструисана самоискуства, која као пожељне представе о себи немају утемељења у стварности, јер у интеракцији са другима бивају поништене цјелином коју творе. Постмодерна цјелина више нема инклузивну снагу, већ управо супротно – као општи оквир друштвене нестабилности и несигурности управо цјелина генерише кризу међуљудског повјерења. У флуидним друштвеним околностима није могуће успостављање на повјерењу заснованих међуљудских односа, јер је такав тип односа социјално дисфункционалан и у супротности са општим друштвеним оквиром. У новој свјетској ситуацији нема илузија и идеала, брига и одговорност за опстанак се индивидуализују а материјално побољшање живота је приватизовано. Док је друштвена структура у модерном друштву почивала на релативно трајном и стабилном систему друштвених улога и односа које су успостављани кроз традиционалну етику дужности која је престављала срж друштвеног карактера, етика постмодерне почива на принципу самоеротизма, због чега је друштвена свакодневница разбијена у симулације и фрагменте без чврстих идентитета и животних пројеката. Лабављење друштвених веза, које се догађа услед убрзаног разводњавања глобалног друштвеног оквира те слабљења моћи институција, чини претпоставку индивидуалне слободе али и препреку њеној реализацији (Bauman, 2000:170). Криза и слом релативно хомогених и чврсто повезаних традиционалних друштвених формација, за које је карактеристична институционализована и формална социјализација те преношење обрасца културе са једне на другу генерацију на утврђен начин, појединцима су омогућиле ослобађање од прошлости и отвориле простор за формирање личног субјективитета лишеног социјалног резервоара смисла. Суочени са бескрајним низом избора а ослобођени “базног” колективног идентитета који је био основ у епоси Модерне, појединац је у “добу краја географије” суочен са расцјепом између сигурности пропадања и слободе избора. Постмодерни идентитет трансформишући се из датог у задато, изграђује се експериментисањем и непрестаним избором понуђених алтернатива што захтјева стални покрет, непрекидно путовање и високу мобилност, флексибилност и спремност на промјену. На тај начин у епоси постмодерне субјективност постаје нестабилна и неукоријењена а симулација и привид постају основна идентитетска стратегија.

ЗАКЉУЧАК

У чланку смо социолошки анализирали популарни стрип Алан Форд настојећи указати на његов општи друштвени значај. Овај стрип представља један од најзначајнијих културних феномена на простору бивше Југославије, због тога што је већ 70- их година 20. вијека тематизовао надреалност као основно искуство стварности и тако деконструисао идеје рационалности, истине и идентитета као филозофске претпоставке на којима је утемељена бит модерне епохе. Откривајући феномен постистине и уводећи у нову политику идентитета, стрип Алан Форд оцртао је руб надлазеће постмодерности у бившој Југославији.

ЛИТЕРАТУРА

- Bauman, Zigmunt (1998). *Globalization: The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.
- Bauman, Zigmunt (1995). Searching for a Centre that Holds. In: M. Featherstone, S. Lash i R. Robertson (ed.) *Global Modernities*. London: Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Bauman, Zigmunt (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Vallee, Eric, Shields, Rob (2013). *Demystifying Deleuze: An Introductory Assemblage of Crucial Concepts*. Ottawa: Red Quill Books.
- Deleuze, Gilles (1992). *Postscript on the Societies of Control*. October. Vol 59. The MIT Press. https://cidadeinseguranca.files.wordpress.com/2012/02/deleuze_control.pdf
- Ђukić, Nemanja (2020). *Heterotopije. Oglеди iz savremene sociologije*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
- Lošonc, Mark (2015). Šta je istorijska singularnost. *Pojmovne dileme i izazovi*. Arhe, XII, 23. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Mitić, Petra (2013). *Identitet kao mesto subverzije ili potvrde kulture: (anti) esencijalistički model Žaka Lakana*. *Zbirnik Radova NISUN 2*, Niš: Filozofski fakultet.
- Negri, Antonio., Hard, Majkl (2005). *Imperija*. Beograd: IGAM.
- Crisso, Odoteo (2002). *Varvari: Nekonrolisana pobuna*. *Kritika Imperije Majkla Harta i Antonija Negrija*. *Anarhistička biblioteka*. <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/crisso-i-odoteo-varvari-nekontrolisana-pobuna.html>

Džamić, Lazar. (2012). Cvečarnica u kući cveća. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk.

Nemanja Đukić

University of Banja Luka
Faculty of Political Sciences
Bosnia and Herzegovina

ALAN FORD
(THE NEW WORLD DISORDER AND NEW POLITICS OF
IDENTITY)

Abstract: *In the article that follows, we sociologically analyze the popular strip „ Alan Ford“, trying to point out its general social significance. This strip is one of the most significant cultural phenomena in the former Yugoslavia. Since the 1970s, this strip has had a significant impact not only on the development of the strip subculture in the former SFRY, but also on the formation of the value system of the youth of that time and their non-formal education. We interpret the mentioned strip in the context of contemporary socio-political changes from the end of the past and the beginning of the 21st century and within the framework of Bauman's theory of globalization and project identities, Hart's and Negri's critique of globalization as an imperial concept and Deleuze's concept of the society of control.*

Keywords: *Alan Ford, The new world disorder, Fluid and hybrid subjectivity.*

Amila Taljanović^[1]

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnone studije

Univerzitet u Sarajevu

Bosna i Hercegovina

Pregledan naučni rad

UDK: 316.346.32-053.6:179.7(497.6)

FAKTORI SUICIDALNOSTI MLADIH U BIH

Sažetak: *Cilj ovog istraživanja bio je ispitati razmišljanja mladih u Bosni i Hercegovini o suicidu i razlozima koji mogu dovesti do izvršenja ovog kobnog čina. Cijenjeći specifičnost puberteta i adolescentnog doba obuhvatili smo dio učenika srednjih škola i Fakulteta sa područja Bosne i Hercegovine. Pored istraživanja ispitanikovih porodičnih odnosa, istraživali smo i nivo utjecaja škole, socijalnog i vršnjačkog okruženja, te lokalne zajednice na ličnost djece i mladih. U odnosu na ranije godine kada su suicidu bile najviše sklone osobe starije životne dobi danas se drastično povećao broj samoubistava adolescenata. Na primjeru Bosne i Hercegovine, gde su bili prisutni ratni sukobi, koji su prouzrokovali pad privrednog razvoja a, istovremeno doveli do povećanja stope nezaposlenosti i siromaštva, te dezintegracije porodica kao temelja svakog društva, to stanje se u ukupnosti odslikava i na obrazovno-odgojne institucije i njihovu mogućnost - nemogućnost da spriječe ili smanje delikventnost i suicidalna ponašanja kod mladih.*

Кључне речи: *suicid, mladi, Bosna i Hercegovina.*

УВОД

U Bosni i Hercegovini se, i pored ozbiljnih pokazatelja o suicidu i suicidalnom ponašanju, još uvijek ne posvećuje organizovana društvena pažnja navedenom problemu. (Taljanović, 2020). Samoubojstvo je trenutno, globalno gledano, jedan od tri najčešća uzroka smrti u dobnoj skupini osoba između 15. i 24. godine, a u adolescenciji dolazi do naglog porasta broja samoubojstava. (Medanić, 2019). Suicidno ponašanje je rijetko prije 12-te godine života. Međutim, iako rijetka samoubistva među djecom mlađom od 15 godina su u nekim zemljama još uvijek vodeći uzrok smrti u toj starosnoj dobi. Dječije razumjevanje smrti zavisi od djetetovog uzrasta. Identifikovana su tri stadijuma razvoja dječijeg poimanja smrti: između treće i pete godine smrt je percepcija nečeg privremenog, između pete i devete godine smrt je dio čovjeka (postoji razumjevanje koncepta smrti i samoubistva), posle devete godine postoji spoznaja o neizbježnosti smrti i njenoj univerzalnosti. Razumjevanje koncepta smrti povećava se

^[1] ataljanovic@fkn.unsa.ba

sa uzrastom djeteta i stepenom njegovog dostignutog opšteg kognitivnog razvoja. Posebno vulnerabilnu grupu čine mladi prije svega zbog razvojnih specifičnosti tog uzrasta. Adolescencija je period prelaza iz djetinjstva u odraslo doba i vrijeme velikih promjena koje obuhvataju fizički rast i razvoj, intelektualni, socijalni i emocionalni razvoj mlade osobe. Velike razvojne promjene nose sa sobom i čitav niz teškoća i problema čineći mlade posebno vulnerabilnim. Pokušaj samoubistva u adolescenciji generisani su depresivnošću, koja je opet generisana kompleksivnošću dinamike adolescentnog procesa, odraz su reaktiviranja problema koji već postoje i stoga svaki suicid treba sagledati kao fenomen i posljedicu sveukupnog razvoja i shvatiti kao ozbiljan problem i znak patologije. Pretpostavlja se da genetski i biološki, socijalni i demografski faktori, nepovoljna rana iskustva, osobine ličnosti i kongnitivni stil (nisko samopoštovanje, visoki skorovi na skali neuroticizma, introverzije, na skali beznađa, skali impulsivnosti), čine grupu povezanih egzogenih faktora. Oni utiču na individualnu podložnost za mentalne poremećaje i osjetljivost na probleme i stresove koji zatim djeluju kao neposredni uticaji na suicidalno ponašanje. Egzogeni faktori mogu doprinositi suicidalnom ponašanju i nezavisno od posrednih faktora mentalnog zdravlja i stresnih životnih događaja (stresni događaji, međutim, djeluju kao „okidači“ za suicidalno ponašanje samo kod osoba kod kojih već postoji specifična vulnerabilnost). Ipak, brojne studije slučaja, longitudinalna istraživanja i psihološke autopsije pokazale su da mentalni poremećaji igraju najznačajniju ulogu u etiologiji suicidalnog ponašanja mladih. Najčešće su to afektivni poremećaji, zloupotreba supstanci, antisocijalnog ponašanja i anksiozni poremećaji. Studija Choquet-a i Ledoux-a (1994) provedena 1993. godine u Francuskoj na populaciji od 13 094 učenika u dobi od 11 do 19 godina, u kojoj je sudjelovalo 6116 mladića i 6268 djevojaka, upozorava da je problem suicidalnosti mladih vrlo podcijenjen: oko 34.4% sudionika je izjavilo da imaju ideje o samoubojstvu (19% mladića i 27% djevojaka), od kojih oko 9% često razmišljaju o samoubojstvu, čak 6.5% su pokušali samoubojstvo (5% mladića i 8% djevojaka), a 1.8% su samoubojstvo pokušali više puta. Autori navode da se ideje o samoubojstvu javljaju uglavnom u dobi od 16 godina, ali je broj izvršenih samoubojstava najizraženiji u dobi između 20-24 godine. Naročito zabrinjava podatak da čak 75% mladih koji su pokušali samoubojstvo nakon toga nisu bili hospitalizirani. (Medanić, 2019). Studija Rey Gex-ove i suradnika (1998) u Švicarskoj, ne razlikuje se mnogo od spomenute. Realizirana je na uzorku od 9268 adolescenata u dobi između 15 i 20 godina. Oko polovice sudionika razmišljalo je o samoubojstvu, čak četvrtina je izjavila da su imali ideje o samoubojstvu, preko 1000 su imali razrađeni plan samoubojstva, a 278 mladih osoba je pokušalo samoubojstvo (od toga su dvije trećine bile žene). Studija pokazuje da se mladi nerado povjeravaju kada je riječ o vlastitim idejama o samoubojstvu. Općenito, jedna trećina mladih koji su pokušali samoubojstvo nikada o tome nisu ni s kim razgovarali, mada je pokušaj samoubojstva ponovilo 30-40%

sudionika. Zapaženo je da mladi koji imaju ideje o samoubojstvu imaju slabu komunikaciju s roditeljima, mada ni broj mladih bez ideja o samoubojstvu, koji su zadovoljni komunikacijom s roditeljima, ne ohrabruje - oko 66%. (Medanić, 2019). Po podacima nekih američkih zdravstvenih službi iz 2012. i 2013. god., oko 7.5 % studenata ozbiljno razmišlja o samoubojstvu, 2.3 % ima razrađeni plan, a 1.2% pokuša samoubojstvo. (Medanić, 2019). U Bosni i Herecegovini nema jedinstvenoga registra s unaprijed određenim načinom bilježenja činjenica u vezi s počinjenim i pokušanim samoubojstvima.

Izloženost porodičnom nasilju, psihopatološki poremećaji kod roditelja, razvod roditelja, porodična ili roditeljska nesloga, neusklađeno ili zanemarujuće roditeljstvo, nepovoljna emocionalna klima i nezadovoljavajuća komunikacija u porodici, konflikti sa roditeljima, fizičko i/ili seksualno zlostavljanje, gubitak značajne veze, problemi vezani za psihoseksualni identitet, česta izlaganja stresnim životnim događajima, naročito ako su brojna i dugotrajna, započeta u ranijem uzrastu, čini mlade posebno osjetljivim i povećava rizik od samoubistva. Nedostatak vještina rješavanja socijalnih problema koji je utvrđen kod mladih koji su pokušali samoubistvo, pretpostavlja se, vodi ka depresiji, potom ka suicidalnom ponašanju, a moguće je da je depresija glavni faktor koji negativno djeluje na vještine rješavanja problema. Osim efikasnog prepoznavanja, tretmana i liječenja mentalnih poremećaja, veliki preventivni potencijal na smanjenje ozbiljnih pokušaja i izvršenja samoubistva među mladima ima unapređenje nepovoljnih socijalnih, ekonomskih i kulturnih uslova života, dobra komunikacija s članovima porodice i njihova podrška, vršnjačka podrška, učenje vještine rješavanja problema, upravljanje negativnim emocijama i porast samopoštovanja. Uspješna socijalna podrška ima ulogu izolatora koji ublažava efekte spoljašnjeg i unutrašnjeg stresa.

Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije iz 2015. god., svake godine oko 800 000 osoba počinu samoubojstvo. Taj podatak ukazuje na to da se stopa samoubojstva u svijetu kreće oko 10.7 slučajeva na 100 000 stanovnika. Općenito, stopa samoubojstva je veća kod muškaraca (15 na 100 000), nego kod žena (8 na 100 000). Samoubojstva su prisutna kroz cijeli životni vijek, a općenito, rastu s dobi. U populaciji osoba između 15 i 29 godina, samoubojstvo predstavlja drugi vodeći uzrok smrti (www.who.int., 2015).

Postala je praksa mladih da i sitne neuspjehe shvataju kao "kraj svijeta", a razlog leži u činjenici da su te godine prelomne, jer se djeca počinju osamostaljavati od roditelja, a to odvajanje pokušavaju kompenzirati u grupi, a najčešće u emotivnoj vezi. Upravo izazovi van okruženja porodice su surovi i najčešće završavaju teškim razočarenjem u prijatelje, ljubavnu vezu i to shvataju na tako tragičan način suicidom. Upravo zbog navedenog, naučni radnici predlažu da je za mlade najvažnije da u određenom

trenutku imaju nekoga za koga znaju da će ih razumjeti i prihvatiti i kome će se povjeriti i otvoreno pokazati bijes ili ogorčenje, treba im edukovan sagovornik. Ljudsko biće se rađa i razvija u porodičnoj sredini, ali se njegova socijalizacija ne zadržava u njenim okvirima. Proces socijalizacije se odvija i izvan njenih prostora u široj socijalnoj sredini.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I NJIHOVA INTEPRETACIJA

Naredni podaci odslikavaju opažanja ispitanika o suicidu, opšta sociodemografska i socioekonomska obilježja, te mišljenja o tome u kakvom društvenom ambijentu žive (posebno o njihovom neposrednom društvenom okruženju) te da li se može i na koji način prepoznati suicidalno ponašanje najbližih prijatelja, poznanika i drugih, prije nego što dođe do izvršenja samoubistva.

Osnovna hipoteza našeg istraživanja je da kroz odgovore ipitanika steknemo uvid u to da li obrazovno-odgojne ustanove i šira društvena zajednica ne rade dovoljno ili su nedovoljno uspješne u tome da obezbjede ozračje povjerenja mladima, pa otuda i one doprinose socijalnoj isključenosti i emocionalnoj zatvorenosti koje u krajnjem slučaju mogu dovesti do samoubistva.

Istraživački uzorak činilo je 200 (198 validnih i 2 nevažeca) ispitanika učenika i studenata sa područja Bosne i Hercegovine. Mjerni instrument čine varijable koje pripadaju sferi stavova i mišljenja ispitanika (izraženih kroz ponuđene odgovore na postavljene tvrdnje, gdje se ispitanici dobrovoljno odlučuju o potpunom slaganju s ponuđenom tvrdnjom, djelimičnom slaganju, neodlučnom odgovoru, djelimičnom neslaganju i potpunom neslaganju s ponuđenom tvrdnjom).

Na osnovnu sociodemografskih osobina ispitanika, možemo konstatovati da su ravnomjerno obuhvaćena oba spola ispitanika, 49.5% muškaraca i 48.5% žena. Prema starosnoj strukturi najviše ispitanika je rođenih: 1996. godine 27%, zatim onih rođenih 2002. i 2003. godine 20.5%, kao i 1997. godine 11.5%. U manjoj mjeri su obuhvaćeni ispitanici rođeni 1995. i 2000. godine 7.5%, odnosno 7%. Ispitanika koji su rođeni 1998. 2% ,2001. godine 1.5% ima najmanje. Najveći broj ispitanika, 80.5%, kao mjesto stalnog boravka navodi grad, zatim prigradsko naselje 12% i selo 6.5%.

Na osnovu sociodemografskih karakteristika možemo analizirati porodičnu dinamiku unutar porodica ispitanika i druge nama bitne sociodemografske osobine, na osnovu kojih možemo steći tek djelimičnu sliku, o odnosima između roditelja i ispitanika, te kvalitetu njihovog braka i ekonomskoj situaciji unutar porodice. Porodica kao osnovna socijalna

grupa u društvu koju čine jedan muškarac i žena te njihova djeca koji uglavnom žive u jednom domaćinstvu i dijele zajedničke vrijednosti i ciljeve, prevashodno brinu o svom potomstvu sa socijalnog i ekonomskog stajališta.

Najveći broj ispitanika su dio porodice u kojoj su roditelji u braku 76.5%, 16% je razvedeno i u 6% slučajeva je roditelj udovac-udovica. U slučaju kada ispitanici žive sa jednim roditeljem, to je najčešće majka u 17% slučajeva, a sa ocem 5.5%.

Prema stepenu obrazovanja najviše je očeva za završenom srednjom četverogodišnjom školom 26.5%, a majki sa završenim fakultetom ili višim stepenom obrazovanja 30.5% fakultet-dodiplomski studij, 8% master studij, 9.5% magistara nauka i 2% doktora nauka, praćeno brojem roditelja koji imaju završenu višu školu, 18.5% očevi, 11.5% majke i roditeljima sa završenom srednjom trogodišnjom školom 3.5% očevi, 6.5% majke.

Iako su prema stepenu obrazovanja roditelji sličnog statusa, razlika je vidljiva u broju zaposlenih. Naime, 90.5% očeva je zaposleno, dok je taj broj u slučaju majki tek 70%.

Prema ukupnom broju članova u porodici najviše je porodica sa četiri člana 48.5%, zatim porodica sa tri člana 36.5% i onih sa pet i više članova, 12.% i 2.%. Gotovo polovina, 48.5%, ima dvoje djece, 36.5% ima jedno dijete, i 12.% ima troje djece.

Kada posmatramo ekonomsku situaciju porodice ispitanika vidimo da su ukupani prihodi domaćinstva na mjesečnom nivou najčešće u rasponu od 1601 do 2000 KM 43.5%, zatim, slijede porodice sa prihodom od 1201 do 1600 KM, 25.5% i one sa prihodom preko 2000 KM, 18.%. Skoro 64% ispitanika živi u stanu, kvadrature od 56 do 85 m² 57.5%, u kojem imaju sopstvenu sobu 88.5%.

Ispitanici u najvećoj mjeri imaju džeparac u visini od 61 do 80 KM 29.%, blisko praćeni onima sa džeparcom od 81 do 100 KM, 28.5%. Onih koji imaju od 101 do 150 KM je 17.5%, dok 15.% ispitanika imaju džeparac u visini od 41 do 60 KM. Broj ispitanika koji imaju džeparac do 40 KM je 5.5%, dok je onih sa najvećim džeparcom, od preko 151 KM tek 3.5%. Dvije trećine ispitanika se izjašnjava da u domaćinstvu ne posjeduju dodatne nekretnine 65.5%. Velika većina, 85.%, poseduje privatni automobil. Svaki deseti ispitanik nema mogućnosti za godišnja putovanja, odnosno odmori, njih 52.5% povremeno putuje, dok 36.5% ispitanika redovno putuje na godišnje odmori, ljetovanja ili zimovanja. 89.5% ispitanika se izjasnilo da im roditelji redovno kupuju garderobu. U najvećem broju slučajeva ispitanici do škole putuju pješice 52.5%, zatim javnim prevozom 43.5% i porodičnim automobilom tek 3%. Put do škole za većinu ispitanika od 44.5% traje do 10 minuta, 31.5% od 11 do 30 minuta, a za 21.5% od 31 do 60 minuta. Najveći broj ispitanika do škole stiže na vrijeme veoma često 66% ili često

24%, nasuprot 8.5% koji do škole dolaze na vrijeme rijetko ili povremeno. Istovremeno, u okolini škole nakon nastave 40% ispitanika ostaje veoma rijetko ili rijetko, 39.5% povremeno i 23% često ili veoma često. Istim putem do škole putuje velika većina ispitanika 79.5%. Odličan uspjeh (odnosno ocjena 10) u prethodnom razredu (odnosno godini) je zabilježilo 36.5% učenika, 36% je zabilježilo vrlo dobar uspjeh, 22% dobar, 2% dovoljan i 2.5% nedovoljan. Skoro polovina, 47%, učenika se u školi osjeća odlično, praćeni onima koji se u školi osjećaju dobro 32%, dok je onih koji se ne osjećaju ni dobro ni loše 20%. Na učenje ispitanici izdvajaju u najvećoj mjeri do 2 sata 57.5%, odnosno do 1 sat 24% i do 3 sata 11.5%.

Dijete mora od malih nogu biti odgojeno i usmjereno da se poštenje i rad te dobar uspjeh u školi adekvatno vrednuju, a da su delikventna ponašanja kažnjiva. Emocionalna zrelost predstavlja da su djetetove emocionalne reakcije primjerene datoj situaciji te da na prihvatljiv način reaguju na uskraćivanje nekih želja i potreba, odnosno, da razvijaju odgovarajuću emocionalnu kontrolu. U nekim slučajevima obrazovno-odgojne ustanove su mjesta gdje se većina djece prvi put susreće sa vrednovanjem, ocjenjivanjem, pohvalama i kritikama. Neprilagođavanje, prihvatanje sistema vrijednosti i ponašanja u školskoj sredini su put ka socijalno neprihvatljivim delikventnim ponašanjima.

Na pitanje o najvažnijim životnim ciljevima, najveći broj ispitanika izdvaja, zdravlje 26.5%, zatim sreću 15.5%, ljubav 14.6%, mir 13.6% i novac 11.3%. Posmatrajući pojedinačne odgovore, 80.3% ispitanika je kao jedan od odgovora navelo zdravlje, njih 47% sreću, 44.4% ljubav, 41.4% mir i 34.3% novac.

Na pitanje o najvećim problemima u društvu, većina ispitanika smatra da su to: kriminal 17.8%, siromaštvo 17.1% i nezaposlenost 16.8%, zatim korupcija 12.6% i nasilje 10.3%. Posmatrajući odgovore pojedinačno, najveći dio ispitanika kao jedan od svojih odgovora izdvaja, kriminal 54%, siromaštvo 52% i nezaposlenost 51%. Pored toga izdvajaju se i korupcija sa 38.4%, 31.3% nasilje, 26.3% politički sistem, 19.7% loš ekonomski razvoj i 10.1% loši međuetnički odnosi.

Na set pitanja o tome da li ispitanici mogu da razgovaraju sa određenim dijelovima bliskog i daljeg društva, najveći broj njih povjerenje za razgovor o problemima u društvu ima samo sa najbližom okolinom, odnosno prijateljima 23.6% i porodicom 22.3%.

Da mogu da o istim problemima razgovaraju sa vršnjacima se izražava tek 7.6% ispitanika, odnosno 8.6% kada su u pitanju kolege. Sa poznanicima je očekivano najmanji broj onih koji mogu da razgovaraju, tek 0.1% na nivou statističke greške.

Broj ispitanika koji smatraju da mogu da razgovaraju o *problemima u društvu sa zaposlenima u odgovarajućim institucijama* je takođe na veoma malom nivou. Sa zaposlenima u zdravstvenim ustanovama smatra da može da razgovara tek 6.1% ispitanika, sa zaposlenima u školskim ustanovama 8.5% i zaposlenima u socijalnim ustanovama 8.6%.

Dio pitanja koji pruža uvid u to *da li ispitanici smatraju da dijelovi bliže i dalje društvene okoline mogu da razumiju njihove probleme* je na sličnom nivou kao i prethodni set pitanja. Najveći broj ispitanika smatra da mogu da ih razumiju prijatelji 23% i članovi porodice 22.3%. Njih 7.1% smatra da ih mogu razumjeti vršnjaci, identičan broj da ih mogu razumjeti kolege i ponovo 0.1% onih koji smatraju da ih poznanici mogu razumjeti.

Da ih po ovom pitanju mogu razumjeti zaposleni u zdravstvenim institucijama smatra 5.8% ispitanika, 8.5% smatra da ih mogu razumjeti zaposleni u školskim institucijama i 8.8% da ih mogu razumjeti zaposleni u socijalnim institucijama.

STAVOVI ISPITANIKA O DEVIJANTNIM OBLICIMA PONAŠANJA

Da je nasilje uvijek neopravdano smatra 68% ispitanika, 10% smatra da postoje situacije u kojima je nasilje opravdano, a 11% smatra da je nasilje nekada opravdano. Ispitanici različito reaguje kada se susretnu sa nasiljem, najveći broj ili ne obraća pažnju ili samo posmatra 23%, 20% pokušava da verbalno prekine nasilje, 18.5% pokušava da se obrati drugima za pomoć i 14.5% je onih koji pokušavaju da fizički prekinu nasilje.

Ispitanici se ne plaše da će neko iz porodice i prijatelja biti nasilan prema njima 9%, slično, ali sa manje sigurnosti, dok 15% njih se plaši da će neko iz blize okoline biti nasilan prema njima. Na pitanje da li je nad njima vršeno fizičko nasilje 21.5% ispitanika daje pozitivan odgovor, dok je 33.5% njih iskusilo nefizičko nasilje.

Većina ispitanika se izjašnjava da ne konzumira alkohol 75%, povremeno 20.5%, redovno tek 2.5%. Skoro svi ispitanici se izjašnjavaju da ne konzumiraju tablete za smirenje, njih 95.5%, naspram 3.5% koji tablete konzumiraju povremeno.

Na sličan način 97% ispitanika se izjašnjava da ne koristi drogu, a njih 1.5% da koriste povremeno. Svi ispitanici, 99%, smatraju da dokazivanje u društvu nije dovoljan razlog za konzumaciju alkohola, droge, i drugo. Polovina ispitanika, njih 49% povremeno odlazi na spavanje kasno, dok redovno kasno na spavanje odlazi 6.5%.

Od samog polaska u školu od djeteta se očekuje i razvijenost pamćenja koja ovisi o djetetovom interesu, aktivnom stavu i logičkom razmišljanju. Na pitanja o tome kojim aktivnostima se bave u slobodno vrijeme, van škole,

najviše ispitanika uči 15.8%, 14.5%, zatim provode vrijeme za kompjuterom 13.3%, gleda televiziju, čitanjem knjiga se bavi 11.5%, izlascima 11.3% i sportom se bavi 9.8% ispitanika. Pojedinačno gledano, najveći deo ispitanika kao jedan od odgovora navodi učenje 48%, kompjuter 43.9%, televiziju 40.4%, čitanje 34.8%, izlaske 34.3%, bavljenje sportom 29.8% i provođenjem vremena uz telefon 28.8%.

Istovremeno, ukupno gledano, najveći broj ispitanika bi volio da ima više vremena za bavljenje sportom 16.6%, bavljenjem muzikom 12.6% i čitanjem 12.8%, zatim, kompjuter 11.6% i boravak na otvorenom 7.6%.

KVALITET VEZA IZMEĐU ČLANOVA PORODICE ISPITANILA

Vještina izgradnje pozitivnih društvenih odnosa, neophodna je za kvalitetno i uspješno funkcionisanje pojedinca u njegovom socijalnom okruženju. Analizom narednih podataka možemo dobiti djelimičnu sliku o porodičnim, odnosno, emocionalnim odnosima unutar porodice ispitanika. Porodične odnosne razvrstat ćemo u pozitivne i negativne odnose. Pod pozitivnim emotivnim odnosima podrazumjevamo one odnosne koji govore o emotivnoj bliskosti, dok u negativne ubrajamo hladne, stroge i agresivne. U najvećoj mjeri ispitanici svakodnevnu atmosferu u porodici opisuju kao toplu 66.5% ili promjenjivu 22.5%. Na sličan način ocjenjuju i svoj odnos prema porodici topao (67%, promjenjiv 24%) i odnos porodice prema njima (topao 71%, promjenjiv 19.5%). Napetu atmosferu navodi 5% ispitanika, dok napete odnose navodi 5% od ukupnog broja.

Po pitanju učestalosti sukoba u porodici najviše ispitanika daje odgovor da su oni veoma rijetki 37%, zatim povremeni 25.5%, rijetki 23.5% i česti 4.5%, a kao najčešće uzroke sukoba u porodici gledano ukupno navode finansijske probleme, njih 48.5%, zatim materijalne probleme 34.5%, alkoholizam 11.5%, ljubomoru 7.5%, i u manjoj mjeri zdravstvene probleme 4% i nevjerstvo 3.5%.

Kada uporedimo osobine očeva i majki te emotivni odnos između roditelja i ispitanika vidimo da dominantnu ulogu u porodici najčešće ima otac 68% naspram 30% majka. Po pitanju osnovnih osobina roditelja, majke su daleko emotivno toplije u odnosu na očeve. Osim strogosti, koja je relativno visoka za oca 11.4% i za majku 6.6%, sve ostale negativne osobine su u slučaju majke na nivou od 0.9% do 1.3%, dok je u slučaju oca taj raspon veći, od 3.1% do 6.6%. Više od dvije trećine ispitanika uvijek može da u porodici kaže ono što misli 69.5%. 58% smatra da roditeljima mogu da ispričaju sve, a da se oni ne ljute na njih. Roditelji zbog ponašanja kritikuju 21% ispitanika, dok zbog uspeha u školi kritikuju 35%. Većina ispitanika, 73.5% smatra svoje roditelje najboljim prijateljima. Smatrali smo da je bitno utvrditi kvalitet odnosa unutar porodica ispitanika, te emotivne osobine

roditelja prema ispitanicima i obrnuto. Nalazi do kojih smo došli pokazuju da kvalitet roditeljskih brakova utječe na odnos ispitanika spram majki koji je topao, u odnosu na očeve prema kojima gaje negativne emocije, iako rezultati pokazuju da očevi u većini porodica imaju dominantnu ulogu. Biološki, pravni i socijalni status majčinstva jeste da majka brine za dijete i njegov odgoj (u većini slučajeva zajedno sa ocem), dok otac kao muški roditelj više brine o materijalnom dohotku i fizičkoj zaštiti porodice, što možemo povezati sa najčešćim uzrokom sukoba unutar porodica ispitanika uzrokovanim materijalnim odnosno, finansijskim problemima i ocjenjivanjem očeva kao hladnih i strogih.

KULTURNI OBRAZAC OSJEĆANJA ISPITANIKA

Karakteristike ponašanja i osobine ličnosti koje su procjenjivali ispitanici znatno su povezana sa porodicom, školskim uspjehom i predstavljaju utjecajne determinante ukupne tople porodične atmosfere i školske uspješnosti.

Prema rezultatima našeg istraživanja kulturni obrazac osjećanja ispitanika je taj da polovina, odnosno 51.5% ispitanika nikada *ne osjeća strah*, *veoma rijetko osjeća* 22%, a *povremeno* 21.5%. *Tugu* nikada ne osjeća 43.5% ispitanika, povremeno 31.5% i veoma rijetko 20.5%. Usamljenost ne osjeća nikada 50% ispitanika, 24% povremeno i 21.5% veoma rijetko. U odnosu na prethodna tri osjećanja, osjećanje ljubomore, depresije, beznadežnosti, beskorisnosti i agresije u prosjeku nikada ne osjeća 76.5% do 79% ispitanika, povremeno 9% do 10% i veoma rijetko 8.5% do 9.5%.

Na pitanje da li su se *ikada ponašali agresivno*, ispitanici u tek 3% slučajeva daju pozitivan odgovor. Od onih koji jesu, daleko najveći broj su ispitanici koji su učestvovali u tučama 12.5%, 2% je bježalo od škole i tek 0.5% onih koji su krali novac/robu ili izazvali saobraćajnu nesreću.

Od ispitanika je posljednjim pitanjem traženo da *izdvoje problem ili probleme koji najčešće mogu dovesti do pokušaja suicida*. Gledano ukupno, izdvajaju se *finansijski problemi* sa 39.5%, zatim *zdravstveni psihički problemi* 32% i *porodični problemi* 30%, kao i *problemi zavisnosti* u nešto manjoj mjeri 12%.

Za potrebe dobijanja preciznijih rezultata istraživanja, uradili smo i T-test radi poredjenja srednje vrijednosti neke konstantne promjenjive varijable u dvije različite grupe subjekata. Izdvoji li smo one rezultate koji mogu biti od koristi i značaja za potrebe ovog rada. U nastavku imamo prikazan T-test nezavisnih uzoraka: po pitanju razlika u finansijskim problemima kao faktoru suicida prema osjećanjima koji imaju ispitanici Koliko često imate osjećanja (Tabela 1).

Tabela 1. Rezultati T-testa po pitanju razlika u finansijskim problemima kao faktoru suicida prema osjećanjima koje imaju ispitanici

T-test nezavisnih uzoraka										
Rezultati T-testa po pitanju razlika u finansijskim problemima kao faktoru suicida prema osjećanjima koji imaju ispitanici		Levenov test jednakosti varijanse		t-test jednakosti srednjih vrijednosti						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Srednja razlika	St. greška razlike	Interval sigurnosti razlike 95%	
									Donji	Gornji
Koliko često ima osjećanja - Strah	Pretpostavljena jednaka varijansa	2.536	.113	-.096	196	.924	-.014	.141	-.291	.264
	Pretpostavljena različita varijansa			-.092	144.333	.927	-.014	.146	-.303	.276
Koliko često ima osjećanja - Tuga	Pretpostavljena jednaka varijansa	.518	.473	-.616	196	.538	-.089	.144	-.372	.195
	Pretpostavljena različita varijansa			-.601	152.479	.549	-.089	.147	-.380	.203
Koliko često ima osjećanja - Usamljenost	Pretpostavljena jednaka varijansa	.049	.825	-.400	196	.690	-.056	.139	-.329	.218
	Pretpostavljena različita varijansa			-.394	159.149	.694	-.056	.141	-.334	.222
Koliko često ima osjećanja - Ljubomora	Pretpostavljena jednaka varijansa	20.740	.000	2.921	196	.004	.368	.126	.120	.617
	Pretpostavljena različita varijansa			2.703	124.156	.008	.368	.136	.099	.638
Koliko često ima osjećanja - Depresija	Pretpostavljena jednaka varijansa	11.676	.001	2.132	196	.034	.242	.113	.018	.465
	Pretpostavljena različita varijansa			2.020	136.218	.045	.242	.120	.005	.478
Koliko često ima osjećanja - Beznadežnost	Pretpostavljena jednaka varijansa	14.868	.000	2.206	196	.029	.237	.108	.025	.449
	Pretpostavljena različita varijansa			2.059	128.224	.042	.237	.115	.009	.465
Koliko često ima osjećanja - Beskorisnost	Pretpostavljena jednaka varijansa	12.681	.000	2.045	196	.042	.216	.106	.008	.425
	Pretpostavljena različita varijansa			1.922	131.969	.057	.216	.113	-.006	.439
Koliko često ima osjećanja - Agresija	Pretpostavljena jednaka varijansa	26.055	.000	2.787	196	.006	.326	.117	.095	.557
	Pretpostavljena različita varijansa			2.539	116.698	.012	.326	.128	.072	.580

Izvor: Upitnik broj 1.

T-testom nezavisnih uzoraka prethodno je utvrđeno da postoji značajna statistička razlika po pitanjima o finansijskim problemima kao faktoru suicida prema osjećanjima koji imaju ispitanici i to: ljubomore .008, depresije .045 i beznadežnosti .042.

Tabela 2. Mjere povezanosti za učestalost osjećanja ispitanika i finansijski problemi

Mjere asocijacije – Finansijski problemi		
	Eta	Eta ²
Koliko često ima osjećanja - Strah * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Finansijski problemi	.007	.000
Koliko često ima osjećanja - Tuga * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Finansijski problemi	.044	.002
Koliko često ima osjećanja - Usamljenost * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Finansijski problemi	.029	.001
Koliko često ima osjećanja - Ljubomora * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Finansijski problemi	.204	.042
Koliko često ima osjećanja - Depresija * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Finansijski problemi	.151	.023
Koliko često ima osjećanja - Beznadežnost * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Finansijski problemi	.156	.024
Koliko često ima osjećanja - Beskorisnost * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Finansijski problemi	.145	.021
Koliko često ima osjećanja - Agresija * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Finansijski problemi	.195	.038

Izvor: Upitnik broj 1.

T-testom nezavisnih uzoraka utvrđeno je da postoji razlika u srednjim vrijednostima po pitanju učestalosti određenih osećanja i mišljenja o tome da li finansijski problemi često mogu dovesti do pokušaja samoubistva, i to: ispitanici koji smatraju da finansijski problemi često mogu dovesti do pokušaja samoubistva u nešto većoj mjeri imaju osjećanja ljubomora (1.65 naspram 1.28, uz prosječnu srednju razliku od 0.368 i vrijednost Eta² 0.042), depresije (1.52:1.28, prosječna srednja razlika 0.242, Eta² 0.023), beznadežnost (1.48:1.24, prosječna srednja razlika 0.237, Eta² 0.024), agresija (1.57:1.24, prosječna srednja razlika 0.326, Eta² 0.038).

Međutim, Eta^2 nam pokazuje da je veličina efekta izuzetno mala, pa se da zaključiti da razlika u odgovorima na pitanje da li finansijski problemi često mogu dovesti do pokušaja samoubistva može poslužiti kao objašnjenje za varijansu učestalosti određenih osećanja, odnosno, razlika u srednjim vrijednostima po ovom pitanju nije statistički značajna. (Tabela 2).

Tabela 3. Rezultati T-testa po pitanju razlika o zdravstvenim psihičkim problemima kao faktoru suicida prema osjećanjima koje imaju ispitanici

T-test nezavisnih uzoraka										
Rezultati T-testa po pitanju razlika o zdravstvenim psihičkim problemima kao faktor suicida prema osjećanjima koji imaju ispitanici		Levenov test jednakosti varijanse		t-test jednakosti srednjih vrijednosti						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Srednja razlika	St. greška razlike	Interval sigurnosti razlike 95%	
									Donji	Gornji
Koliko često ima osjećanja - Strah	Pretpostavljena jednaka varijansa	.476	.491	.667	196	.506	.098	.147	-.192	.389
	Pretpostavljena različita varijansa			.643	113.373	.522	.098	.153	-.204	.401
Koliko često ima osjećanja - Tuga	Pretpostavljena jednaka varijansa	.289	.591	.654	196	.514	.098	.151	-.198	.395
	Pretpostavljena različita varijansa			.648	121.380	.518	.098	.152	-.202	.399
Koliko često ima osjećanja - Usamljenost	Pretpostavljena jednaka varijansa	.051	.822	.737	196	.462	.107	.145	-.179	.393
	Pretpostavljena različita varijansa			.716	115.282	.476	.107	.150	-.189	.403
Koliko često ima osjećanja - Ljubomora	Pretpostavljena jednaka varijansa	7.879	.006	1.350	196	.179	.181	.134	-.084	.446
	Pretpostavljena različita varijansa			1.211	96.297	.229	.181	.150	-.116	.478
Koliko često ima osjećanja - Depresija	Pretpostavljena jednaka varijansa	7.453	.007	1.368	196	.173	.163	.119	-.072	.399
	Pretpostavljena različita varijansa			1.221	95.161	.225	.163	.134	-.102	.429
Koliko često ima osjećanja - Beznadežnost	Pretpostavljena jednaka varijansa	6.469	.012	1.290	196	.199	.146	.114	-.077	.370
	Pretpostavljena različita varijansa			1.155	95.872	.251	.146	.127	-.105	.398
Koliko često ima osjećanja - Beskorisnost	Pretpostavljena jednaka varijansa	4.811	.029	1.106	196	.270	.123	.112	-.097	.343
	Pretpostavljena različita varijansa			1.005	98.989	.317	.123	.123	-.120	.367
Koliko često ima osjećanja - Agresija	Pretpostavljena jednaka varijansa	.533	.466	.385	196	.701	.048	.125	-.198	.294
	Pretpostavljena različita varijansa			.374	115.330	.709	.048	.129	-.207	.303

Izvor: Uпитnik broj 1.

T-testom nezavisnih uzoraka prethodno je utvrđeno da ne postoji značajna statistička razlika po pitanjima o zdravstvenim psihičkim problemima kao faktoru suicida prema osjećanjima koji imaju ispitanici. (Tabela 3).

Tabela 4. Mjere povezanosti za učestalost osjećanja ispitanika i zdravstvenih psihičkih problema

Mjere asocijacije - Zdravstveni psihički problemi		
	Eta	Eta ²
Koliko često ima osjećanja - Strah * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Zdravstveni psihički problemi	.048	.002
Koliko često ima osjećanja - Tuga * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Zdravstveni psihički problemi	.047	.002
Koliko često ima osjećanja - Usamljenost * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Zdravstveni psihički problemi	.053	.003
Koliko često ima osjećanja - Ljubomora * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Zdravstveni psihički problemi	.096	.009
Koliko često ima osjećanja - Depresija * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Zdravstveni psihički problemi	.097	.009
Koliko često ima osjećanja - Beznadežnost * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Zdravstveni psihički problemi	.092	.008
Koliko često ima osjećanja - Beskorisnost * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Zdravstveni psihički problemi	.079	.006
Koliko često ima osjećanja - Agresija * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Zdravstveni psihički problemi	.027	.001

Izvor: Upitnik broj 1.

T-testom nezavisnih uzoraka utvrđeno je da ne postoji statistički značajna razlika u srednjim vrijednostima po pitanju učestalosti određenih osjećanja i mišljenja o tome da li zdravstveni psihički problemi često mogu dovesti do pokušaja samoubistva. (Tabela 4).

Tabela 5. Rezultati T-testa po pitanju razlika o porodičnim problemima kao faktoru suicida prema osjećanjima koje imaju ispitanici

T-test nezavisnih uzoraka										
Rezultati T-testa po pitanju razlika o porodičnim problemima kao faktor suicida prema osjećanjima koji imaju ispitanici		Levenov test jednakosti varijanse		t-test jednakosti srednjih vrijednosti						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Srednja razlika	St. greška razlike	Interval sigurnosti razlike 95%	
									Donji	Gornji
Koliko često ima osjećanja - Strah	Pretpostavljena jednaka varijansa	2.398	.123	6.170	196	.000	.847	.137	.576	1.118
	Pretpostavljena različita varijansa			5.900	101.733	.000	.847	.144	.562	1.132
Koliko često ima osjećanja - Tuga	Pretpostavljena jednaka varijansa	.864	.354	5.364	196	.000	.768	.143	.486	1.051
	Pretpostavljena različita varijansa			5.475	117.839	.000	.768	.140	.490	1.046
Koliko često ima osjećanja - Usamljenost	Pretpostavljena jednaka varijansa	.156	.693	5.347	196	.000	.739	.138	.467	1.012
	Pretpostavljena različita varijansa			5.341	112.019	.000	.739	.138	.465	1.013
Koliko često ima osjećanja - Ljubomora	Pretpostavljena jednaka varijansa	26.442	.000	3.511	196	.001	.467	.133	.205	.730
	Pretpostavljena različita varijansa			2.986	81.520	.004	.467	.157	.156	.779
Koliko često ima osjećanja - Depresija	Pretpostavljena jednaka varijansa	15.890	.000	2.706	196	.007	.325	.120	.088	.561
	Pretpostavljena različita varijansa			2.433	89.884	.017	.325	.133	.060	.590
Koliko često ima osjećanja - Beznadežnost	Pretpostavljena jednaka varijansa	16.050	.000	2.664	196	.008	.304	.114	.079	.528
	Pretpostavljena različita varijansa			2.406	90.678	.018	.304	.126	.053	.554
Koliko često ima osjećanja - Beskorisnost	Pretpostavljena jednaka varijansa	12.448	.001	2.275	196	.024	.256	.112	.034	.478
	Pretpostavljena različita varijansa			2.096	94.259	.039	.256	.122	.014	.498
Koliko često ima osjećanja - Agresija	Pretpostavljena jednaka varijansa	19.968	.000	2.998	196	.003	.372	.124	.127	.618
	Pretpostavljena različita varijansa			2.634	86.241	.010	.372	.141	.091	.654

Izvor: Upitnik broj 1.

T-testom nezavisnih uzoraka prethodno je utvrđeno da postoji značajna statistička razlika po pitanjima o porodičnim problemima kao faktoru suicida prema osjećanjima koji imaju ispitanici i to: beskorisnost .039, beznadežnost .018, depresija .017, agresija .010, ljubomora .004. (Tabela 5).

Tabela 6. Mjere povezanosti za učestalost osjećanja ispitanika i porodičnih problema

Mjere asocijacije - Porodični problemi		
	Eta	Eta ²
Koliko često ima osjećanja - Strah * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Porodični problemi	.403	.163
Koliko često ima osjećanja - Tuga * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Porodični problemi	.358	.128
Koliko često ima osjećanja - Usamljenost * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Porodični problemi	.357	.127
Koliko često ima osjećanja - Ljubomora * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Porodični problemi	.243	.059
Koliko često ima osjećanja - Depresija * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Porodični problemi	.190	.036
Koliko često ima osjećanja - Beznadežnost * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Porodični problemi	.187	.035
Koliko često ima osjećanja - Beskorisnost * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Porodični problemi	.160	.026
Koliko često ima osjećanja - Agresija * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Porodični problemi	.209	.044

Izvor: Uпитnik broj 1.

T-testom nezavisnih uzoraka utvrđeno je da postoji razlika u srednjim vrijednostima po pitanju učestalosti određenih osjećanja i mišljenja o tome da li porodični problemi često mogu dovesti do pokušaja samoubistva, i to: ispitanici koji smatraju da porodični problemi često mogu dovesti do pokušaja samoubistva u nešto većoj mjeri imaju osjećanja straha (2.38 naspram 1.54, uz prosječnu srednju razliku od 0.847 i vrijednost Eta² 0.163), tuge (2.50 naspram 1.73, prosječna srednja razlika 0.768, Eta² 0.128), usamljenosti (2.33 naspram 1.59, prosječna srednja razlika 0.739, Eta² 0.127).

Vrijednosti Eta² nam pokazuju da je veličina efekta relativno mala, ali statistički značajna, odnosno, može se zaključiti da razlika u odgovorima

na pitanje da li porodični problemi često mogu dovesti do pokušaja samoubistva može poslužiti (u mjeri do 16.3%) kao objašnjenje za varijansu učestalosti određenih osjećanja. (Tabela 6).

Tabela 7. Rezultati T-testa po pitanju razlika o problemima zavisnosti kao faktoru suicida prema osjećanjima koje imaju ispitanici

T-test nezavisnih uzoraka										
Rezultati T-testa po pitanju razlika o problemima zavisnosti kao faktor suicida prema osjećanjima koji imaju ispitanici		Levenov test jednakosti varijanse		t-test jednakosti srednjih vrijednosti						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Srednja razlika	St. greška razlike	Interval sigurnosti razlike 95%	
									Donji	Gornji
Koliko često ima osjećanja - Strah	Pretpostavljena jednaka varijansa	3.149	.078	-2.048	196	.042	-.428	.209	-.840	-.016
	Pretpostavljena različita varijansa			-2.448	34.075	.020	-.428	.175	-.784	-.073
Koliko često ima osjećanja - Tuga	Pretpostavljena jednaka varijansa	2.835	.094	-2.487	196	.014	-.529	.213	-.948	-.109
	Pretpostavljena različita varijansa			-2.998	34.360	.005	-.529	.176	-.887	-.170
Koliko često ima osjećanja - Usamljenost	Pretpostavljena jednaka varijansa	10.945	.001	-2.220	196	.028	-.457	.206	-.863	-.051
	Pretpostavljena različita varijansa			-3.251	43.642	.002	-.457	.141	-.740	-.174
Koliko često ima osjećanja - Ljubomora	Pretpostavljena jednaka varijansa	5.369	.022	-1.029	196	.305	-.198	.193	-.578	.182
	Pretpostavljena različita varijansa			-1.536	45.009	.132	-.198	.129	-.458	.062
Koliko često ima osjećanja - Depresija	Pretpostavljena jednaka varijansa	6.672	.011	-1.097	196	.274	-.188	.172	-.526	.150
	Pretpostavljena različita varijansa			-1.788	52.815	.079	-.188	.105	-.399	.023
Koliko često ima osjećanja - Beznadežnost	Pretpostavljena jednaka varijansa	4.659	.032	-.908	196	.365	-.148	.163	-.469	.174
	Pretpostavljena različita varijansa			-1.431	49.521	.159	-.148	.103	-.356	.060
Koliko često ima osjećanja - Beskorisnost	Pretpostavljena jednaka varijansa	2.942	.088	-.628	196	.531	-.101	.160	-.417	.215
	Pretpostavljena različita varijansa			-.937	44.967	.354	-.101	.107	-.317	.116
Koliko često ima osjećanja - Agresija	Pretpostavljena jednaka varijansa	12.368	.001	-1.592	196	.113	-.283	.178	-.634	.068
	Pretpostavljena različita varijansa			-2.982	74.605	.004	-.283	.095	-.472	-.094

Izvor: Uпитnik broj 1.

T-testom nezavisnih uzoraka prethodno je utvrđeno da ne postoji značajna statistička razlika po pitanjima o problemima zavisnosti kao faktoru suicida prema osjećanjima koji imaju ispitanici. (Tabela 7).

Tabela 8. Mjere povezanosti za probleme zavisnosti i učestalosti osjećanja kod ispitanika

Mjere asocijacije – Problemi zavisnosti		
	Eta	Eta ²
Koliko često ima osjećanja - Strah * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Problemi zavisnosti	.145	.021
Koliko često ima osjećanja - Tuga * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Problemi zavisnosti	.175	.031
Koliko često ima osjećanja - Usamljenost * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Problemi zavisnosti	.157	.025
Koliko često ima osjećanja - Ljubomora * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Problemi zavisnosti	.073	.005
Koliko često ima osjećanja - Depresija * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Problemi zavisnosti	.078	.006
Koliko često ima osjećanja - Beznadežnost * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Problemi zavisnosti	.065	.004
Koliko često ima osjećanja - Beskorisnost * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Problemi zavisnosti	.045	.002
Koliko često ima osjećanja - Agresija * Za koje probleme smatraš da najčešće mogu dovesti do pokušaja samoubistva - Problemi zavisnosti	.113	.013

Izvor: Uпитnik broj 1.

Kao i po pitanju finansijskih problema iako postoji određena razlika u srednjim vrijednostima po pitanju učestalosti određenih osjećanja i mišljenja o tome da li problemi zavisnosti često mogu dovesti do pokušaja samoubistva, t-test nezavisnih uzoraka je pokazao da razlika u srednjim vrijednostima po ovom pitanju nije statistički značajna. (Tabele 8).

ЗАКЉУЧАК

Analizom rezultata istraživanja došli smo do podataka da su oba spola ispitanika ravnomjerno zastupljena, preko 80% ispitanika ima mjesto boravišta u gradu, a daleko manji broj u prigradskim naseljima. Najveći dio ispitanika živi u porodicama gdje su roditelji u braku, a manji broj ispitanika živi u dezintegriranim porodicama sa jednim roditeljem, uglavnom majkom. Najzastupljenije su četveročlane porodice sa dvoje djece. Dok se prihodi domaćinstva na mjesečnom nivou kreću od 1601 do 2000 KM, pri čemu preko 60% ispitanika živi u stanovima od 56 do 85 m², u kojima imaju svoju sobu.

Većina učenika i studenata nemaju povjerenja spram zaposlenih u odgovarajućim institucijama: zdravstvenim, školskim i socijalnim ustanovama i slično za razgovor o problemima u društvu osim sa najbližim okruženjem i porodicom, što ukazuje na visok stepen nepovjerenja prema istim.

Porodičnu atmosferu opisuju kao toplu i promjenjivu, a kao najčešće uzroka sukoba koji se uglavnom rješavaju razgovorom navode finansijske probleme (75%), alkoholizam (11,5%), ljubomoru (7,5%) i u manjoj mjeri zdravstvene probleme. Glavnu ulogu u porodici ima otac, dok je majka opisana pozitivnim osobinama za razliku od oca.

Stav ispitanika o faktorima rizika koji mogu dovesti do pokušaja samoubistva, jeste da su porodični problemi uzrokovani finansijskim problemima 48,5% najčešći okidač za suicidalno ponašanje, uz to da su osobe muškog spola veći izvršiocci suicida od žena, što možemo potkrijepiti činjenicom da su reakcije muškaraca na promjenu društveno ekonomskih uslova jače i nepovoljnije. Društveni pritisak u vidu tradicionalnih kulturnih vjerovanja o muškarcima kao nezavisnim, snažnim, sa višim pragom za bol, otpornim na rizik, može da ima negativne posljedice jer utječe na to da oni rijeđe traže pomoć i planiraju liječenja. Nedostatak vještine rješavanja socijalnih problema, pretpostavlja se, vodi ka strahu, tugi, depresiji, beznadežnosti, beskorisnosti, usamljenosti kao glavnim bio-psiološkim faktorima koji negativno djeluju na vještine rješavanja svakodnevnih problema, a posebno u postratnom društvu kakvo je Bosna i Hercegovina. Sliku stanja ovakvih društvenih zbivanja dao je Robert Merton definišući socijalne probleme, podrazumjevajući pod njima suštinski raskorak između socijalno raspodjeljenih standarda i aktuelnih uslova života. (Merton, 1971). U stvari, Merton kaže da su to pojave kod kojih postoji raskorak između idealnog ili željenog stanja i društvene realnosti. Taj raskorak razlikuje se kako u opsegu, tako i stepenu važnosti koji mu se pridaje, tako da postoje različite vrste socijalnih problema. Kada je reč o društvenim standardima, činjenica je da oni nisu jednako raspoređeni u društvu i da se mogućnosti njihove dostupnosti i primene razlikuju u različitim društvenim slojevima.

Merton smatra da ta veličina raskoraka između željenog (standarda) i realnog (uslova života), koja čini osnovni sadržaj socijalnih problema, nije uvek ista, niti u jednom društvu, niti među različitim društvima. (Jugović, 2009). Teorijskim postavkama o odnosu kulture i strukture društva, Merton je idejom anomije nagovjestio ulogu moći i klasnog sukoba u analizi devijantnog ponašanja. „Antidruštveno ponašanje se javlja u velikom obimu - kaže on - samo onda kada sistem kulturnih vrednosti uzdiže, doslovno iznad svega ostalog, određene zajedničke simbole uspeha za čitavu populaciju, dok njegova društvena struktura strogo ograničava ili potpuno onemogućava pristup dozvoljenim načinima postizanja tih simbola velikom delu te iste populacije. Tako američki naglasak na novčanom uspehu i sveopšta ambicioznost da se taj uspeh ostvari, povlači za sobom preteranu anksioznost, odbojnost, neuroze i antidruštveno ponašanje“. (Jugović, 2009).

Navedene promjene vode prema izloženosti nepovoljne emocionalne klime i konflikata unutar porodica, razvodu brakova, zamemarujućem roditeljstvu i drugim poremećajima koji kod mladih osoba, usljed čestih izlaganja stresnim životnim događajima, naročito ako su dugotrajna ili započeta u ranom uzrastu, čine ih osjetljivim i povećavaju rizik od suicida. Veliki preventivni potencijal na smanjenje pokušaja i izvršenja suicida kod mlade populacije imaju upravo narastajući nepovoljni socijalni, ekonomski i kulturni uslovi života unutar porodice. Jer, za njih, uspješna socijalna podrška ima ulogu izolatora koji ublažava efekte spoljašnjeg i unutrašnjeg stresa.

Naprijed navedeno ide u prilog polaznoj hipotezi koju smo definisali u radu, a to je da obrazovno-odgojne ustanove i šira društvena zajednica ne rade dovoljno ili su nedovoljno uspješne u tome da obezbjede ozračje povjerenja mladima, pa otuda i one doprinose socijalnoj isključenosti i emocionalnoj zatvorenosti, pa i suicidu. Mladi su nezadovoljni svojim aktivnostima, odakle se, prema njihovom mišljenju, u velikoj mjeri javljaju najveći društveni problemi - kao što su: kriminal (17,8%), siromaštvo (17,1%), nezaposlenost (16,8%), korupcija (12,6%), nasilje (10,3%) i drugo. To je posljedica, prethodno pomenutog, nepovjerenja u nadležne institucije, jer 8,5% ispitanika smatra da ih mogu razumjeti zaposleni u školskim institucijama i 8,8% zaposlenici socijalnih, odnosno, 5,8% zdravstvenih institucija. Za najbliže osobe sa kojima mogu da razgovaraju o problemima u društvu i koji mogu razumjeti njihove probleme smatraju prijatelje (23,6%) i porodicu (22,3%).

Pored primjetnog uticaja ekonomskih i drugih društvenih faktora koji doprinose posljedično socijalnoj isključenosti, nezadovoljstvu životom, visokoj stopi nezaposlenosti, neposredno dolazi do pogoršanja i u drugim aspektima života koji finalno doprinose velikom stopom socijalne napetosti i izolovanosti.

Uticaj na mlade se vidi i kroz set pitanja prema kojima jedan broj (oko 10%) njih povremeno osjeća agresiju, depresiju, beskorisnost, beznadežnost, i drugo. Prema mišljenju učenika, finansijski (39,5%), zatim zdravstveni/psihički (32%) i porodični problemi, kao i problemi zavisnosti (12%) smatraju se kao mogući razlozi koji mogu dovesti do samoubistva.

Obrazovno odgojne institucije svojim pravovremenim, preventivnim djelovanjem mogu biti bitan faktor koji u velikoj mjeri može utjecati na izostanak suicidalnosti u društvu, naravno, u skladu sa propisanim ovlaštenjima u društvenoj zajednici. Model koji se primjenjuje u obrazovnim, medicinskim i kliničkim institucijama polazi od postulata da je suicidalno ponašanje manifestacija patologije, koja se u osnovi vidi kao depresija, ili neki drugi poremećaj u ponašanju, a koji se - posmatranjem, razumjevanjem etiologije i intervensisanjem prije nego se proces razvije - može preventivno spriječiti. Što je vrlo bitno ako se ima u vidu da svaki izvršeni suicid - prema mišljenju većine suicidologa - intimno pogađa najmanje još šest do deset drugih osoba, a to je izrazito veliki broj u odnosu na samo izvršenje suicida. Dakle, izvršenje suicida je ozbiljan problem koji pogađa širu društvenu zajednicu.

Osnovna stvar u prevenciji suicida jesu dobri, otvoreni i harmonični odnosi unutar porodice i okruženja. Potrebno je širiti svijest o pozitivnim sistemima vrijednosti: sreći, zdravlju, ljubavi, blagostanju, miru i takvim odnosima obrazovati porodicu i društvo. Treba edukovati ljude da svi problemi imaju rješenje sve dok je čovjek živ, jer u prirodi čovjeka jeste nagon za životom i preživljavanjem.

ЛИТЕРАТУРА

- Jugović, A. (2009). Teorija društvene devijantnosti, Beograd: Službeni glasnik, str. 131.
- Medanić, I. (2019). Neki osobni prediktori suicidalnosti studenata, Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, str. 11-12.
- Merton, R. K., Nisbet, R. A. (1971). Social Problems and Sociological Theory. New York, In Contemporary Social Problems, Eds.; Harcourt Brace Jovanovich, pp 799.
- Taljanović, A. (2020). Analiza i interpretacija podataka o stopi suicida u Bosni i Hercegovini u periodu od 2005. do 2015. godine, Kiseljak: CEPS-Društvena i tehnička istraživanja, br. 2/2020., str. 108.
- World Health Organization. (2015). <https://www.who.int>

Amila Taljanović

Faculty of Criminalistics, Criminology and Security Studies

University of Sarajevo

Bosnia and Herzegovina

FACTORS OF YOUTH SUICIDALITY IN BIH

Abstract: *The aim of this research was to examine the thinking of young people in Bosnia and Herzegovina about suicide and the reasons that could lead to the commission of this fatal act. Appreciating the specifics of puberty and adolescence, we included some high school students and faculties from Bosnia and Herzegovina. In addition to researching the respondent's family relationships, we also researched the level of influence of school, social and peer environment, and the local community on the personality of children and youth. Compared to previous years, when the elderly were the most prone to suicide, today the number of adolescent suicides has drastically increased. On the example of Bosnia and Herzegovina, where war conflicts were present, which caused a decline in economic development and at the same time led to an increase in unemployment and poverty, and the disintegration of families as the foundation of every society, this situation is reflected in educational institutions. and their potential - the inability to prevent or reduce delinquency and suicidal behavior in young people.*

Keywords: *suicide, youth, Bosnia and Herzegovina.*

DRUŠTVENI SUKOB I U SFERI RADA UNUTAR TRANSFORMACIJSKIH PROCESA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak: *Transformacijske procese u Bosni i Hercegovini (BiH) karakterišu kontinuirani društveni sukobi radničke klase sa vladajućom klasom (etno-)političkih i ekonomskih elita koje su aproprirale nekadašnja društvena preduzeća kroz proces podržavljenja, te dio njih rasprodala putem privatizacija i stečaja. Rezultati tih procesa, u kombinaciji sa ratnim dešavanjima i raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, doveli su do razjedinjenja, obespravljavanja i osiromašavanja radničke klase. Radnički bunt tokom i nakon privatizacijskih i transformacijskih procesa ukazuje na i dalje prisutnu borbenost radničke klase. U radu su prikazana tri slučaja radničkih borbi, kao primjeri društvenih sukoba u sferi rada unutar transformacijskih procesa u BiH. Slučajevi iz različitih perioda unutar tri decenije post-socijalističke transformacije BiH, ukazuju na sličnosti i razlike u mehanizmima kojima su se radnice i radnici odabranih primjera Rudi Čajaveca, Dite i rudnika Elektroprivrede BiH, služili u organizovanju radničke borbe za ostvarivanje radničkih interesa. Osnovna razlika između prvog i posljednja dva slučaja jeste u doprinosu društvenih mreža omasovljenju javne podrške radničkim zahtjevima.*

Gljučne riječi: *društveni sukobi, rad, radnička klasa, transformacija, privatizacija.*

DRUŠTVENI SUKOB I UNUTAR TRANSFORMACIJSKIH PROCESA

Polazna osnova koju uzimamo u ovom radu jesu procesi u Bosni i Hercegovini (BiH) koji su uslovljeni transformacijom prostora bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) iz socijalističkog samoupravnog u kapitalističko društvo. Pod transformacijom podrazumijevamo širi aspekt promatranja sistemskih i opštih društvenih, političkih i ekonomskih promjena. Ukoliko posmatramo samo ekonomski aspekt i karakter promjena, možemo govoriti i o tranziciji iz socijalističkog u kapitalističko uređenje. Transformacijske procese u BiH i njima imanentne

^[1] andjela.pepic@unibl.org - Doktorska kandidatkinja, Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka, Bosna i Hercegovina

društvene sukobe, neophodno je posmatrati u kontekstu pozicije zemlje unutar svjetskog neoliberalnog kapitalističkog sistema. Unutar toga, prihvatamo karakterizaciju prostora bivše SFRJ uključujući i BiH u periodu post-socijalizma kao perifernog. Majstorović (2021) pruža detaljan pregled literature i diskutuje različite aspekte karakterizacije BiH kao periferije, ukazujući na kompleksnost odnosa na relaciji centar-periferija i neophodnost promatranja tih odnosa kroz prizmu kako „prostornih tako i neprostornih međuprožimajućih osovina opresije“ (p. 15). Pri tome ključnu razliku u odnosima centar-periferija čini ne samo geografska odrednica (prostorna dimenzija) već činjenica da je u pitanju društveni odnos „između grupa koje nominalno pripadaju istoj društvenoj klasi (svjetska buržoazija ili svjetski proletarijat), ali su suštinski razdvojene jedne od drugih radikalno nejednakim raspolaganjem resursima“ (Silver & Arrighi, 2001, p. 57). Međutim, radikalno nejednako raspolaganje resursima treba razumijevati kroz neprostorne dimenzije koje su „strukturne, eksploatorske i istorijske“ poput „imperijalne prošlosti, kolonijalnog naslijeđa, ratova, i kapitalizma“ (Majstorović, 2021, p. 15) unutar kojih se odvija periferizacija društva.

Imajući u vidu gore pomenute neprostorne dimenzije, uključujući u to i posljedice rata na u periodu 1992-1995. kojima je radnička klasa fragmentisana, osiromašena i ukalupljena u etnonacionalnu matricu, a zemlja razrušena i deindustrijalizovana, BiH je dodatno periferizovana kao rezultat djelovanja lokalnih etnonacionalnih elita potpomognutih od strane međunarodnih aktera kroz primjenjivanje neoliberalnih rješenja i postulata. Među široko promovisanim i primjenjivanim neoliberalnim postulatima bili su stabilizacija, liberalizacija i privatizacija (Gowan, 1999, p. 196). Upravo će privatizacijski procesi, kojima se društveno i državno vlasništvo prevodilo u privatno, kao i njihove posljedice, biti među najznačajnijim transformacijskim procesima na prostoru bivše SFRJ, uključujući i BiH. U ovom radu fokus stavljamo na uslovljenost i povezanost društvenih sukoba u sferi rada sa transformacijskim procesima u BiH kao zemlji periferije, sa posebnim osvrtom na privatizacijske procese. Pod društvenim sukobima u sferi rada podrazumijevamo sukob radničke klase sa vladajućom klasom (političkim i ekonomskim elitama) izražen kroz različite vidove radničkih djelovanja počevši od štrajkova, sabotaža procesa rada, formalistički rad i slično (Bolčić, 2003, p. 232). Dodatno, ovaj sukob radničke klase sa vladajućom posmatramo i kroz druge vidove radničkih borbi uključujući i radničke tužbe, zaposjedanja fabrika, kao i proširenje protestnih akcija uključivanjem širih društvenih grupa (*Arhiv radničkih borbi*, n.d.).

TRANSFORMACIJSKI PROCESI U BIH

Kada govorimo o društvenim sukobima u sferi rada u kontekstu transformacijskih procesa u BiH, moramo napomenuti da se za potrebe

ovog rada fokusiramo na slučajevima sukoba radništva sa vladajućom klasom unutar privatizacijskih procesa, koji predstavljaju jedan od glavnih elemenata tranzicije iz socijalističkog u kapitalističko društveno uređenje na prostoru bivše SFRJ. Zvanični početak privatizacijskih procesa na prostoru bivše SFRJ obilježen je donošenjem Zakona o preduzećima SFRJ (Službeni list SFRJ 77/88 i 40/89) i Zakona o društvenom kapitalu SFRJ (Službeni list SFRJ 84/89 i 46/90). Ovim zakonima je omogućena pretvorba dotadašnjih društvenih preduzeća u akcionarska/dioničarska društva i holdinge, po uzoru na postojeće modele organizacije u kapitalističkim zemljama. Proces privatizacije u BiH samo je privremeno zaustavljen početkom rata 1992. godine. Već u naredne dvije godine, etnonacionalne elite na vlasti u zaraćenim dijelovima BiH donose ključne zakone kojima se omogućava etnonacionalno aropriiranje društvene imovine koja se u tom trenutku nalazila na teritoriji date zaraćene strane. Etnonacionalno aropriiranje od strane vladajuće klase izvršeno je donošenjem Zakona o prenosu sredstava društvene u državnu svojinu (Službeni glasnik Republike Srpske 4/93) i Zakona o pretvorbi društvene svojine (Službeni list Republike Bosne i Hercegovine 33/94) na teritorijama koje će kasnije, potpisivanjem Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (poznatijeg kao Dejtonski mirovni sporazum) biti definisane kao entiteti unutar BiH – Republika Srpska i Federacija BiH – respektivno. Time je otvoren put ka daljem rasparčavanju i uništavanju industrije u BiH, što se posebno očitovalo kroz poslijeratne privatizacijske procese, jer je bio otvoren „put nekontrolisanoj devastaciji preduzeća, zloupotrebama rukovodećih struktura koje su dolazile na te pozicije isključivo po volji i za račun političkih i nacionalnih oligarhija, pa kao takve nisu nikom ni odgovarale za razne malverzacije, a što je sve imalo za posledicu nekontrolisano obaranje vrijednosti kapitala preduzeća, s ciljem jeftine kupovine, nekada vrijednih i kompetitivnih, društvenih preduzeća“ (Divjak i Martinović, 2009, p. 17).

Nakon prisvajanja društvene imovine od strane političkih i ekonomskih elita koje su nastupale pod etnonacionalnim predznakom, stvarajući svojevrсни režim neoliberalnog etno-kapitalizma (Mujkić, 2019), a u periodu poslijeratne „obnove i izgradnje“ u potpunosti devastirane i deindustrijalizovane zemlje, sprovedeni su novi privatizacijski procesi pod patronatom međunarodnih institucija poput Međunarodnog monetarnog fonda (MMF), Svjetske banke (SB), Evropske komisije (EK), te različitih agencija poput Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID) i drugih. Prvi pokušaj nastavka privatizacijskih procesa bio je kroz takozvani model „vaučerske privatizacije“, koji su agencije poput USAID snažno zagovarale. Koncept vaučerske privatizacije podrazumijevao je podjelu vaučera građanima BiH koji su mogli da na osnovu vaučera kupuju akcije preduzeća. Međutim, rezultat tog modela privatizacije je skroman, jer je samo oko 10% velikih preduzeća u FBiH i oko 5% u RS privatizovano

tim putem (Bayliss, 2005, p. 38). Naslijeđe procesa vaučerske privatizacije nije njen neuspjeh u smislu broja privatizovanih velikih preduzeća u oba entiteta BiH, već činjenica da je tim procesom i pravnim aktima koji su ga omogućili praktično priznata etnonacionalna apropijacija društvenog vlasništva izvršena tokom rata u BiH kako je ranije opisano. U pozadini ovog modela stajala je međunarodna zajednica personifikovana u vidu institucije Kancelarije visokog predstavnika (OHR), kojoj je umjesto procesa izgradnje ratom devastirane zemlje, kao osnovni pokretač razvoja bila privatizacija društvenog vlasništva, odnosno konačno ugrađivanje postulata neoliberalnog kapitalizma u temelje države u obnovi. Naime, zakoni kojima se omogućavala privatizacija nakon rata, efektivno su počeli s primjenom 1998. godine nakon što je OHR donio Okvirni zakon o privatizaciji preduzeća i banaka na nivou Bosne i Hercegovine čime je omogućio entitetsku privatizaciju preduzeća na datoj entitetskoj teritoriji (Divjak i Martinović, 2009). Zahvaljujući neuspješnoj vaučerskoj privatizaciji, državna, odnosno *podržavljena* (ili ako smijemo reći entitetizovana) preduzeća su i dalje ostala predmetom vlasništva entiteta, odnosno vladajućih političkih partija i etnonacionalnih elita, koja su na svojevrsan način privatizovala, odnosno prisvojila ta mjesta moći unutar državnih/entitetskih preduzeća (Uvalić, 2018, p. 56).

Nakon neuspjeha vaučerske privatizacije, vladajuća klasa uz potporu opet međunarodnih institucija pristupila je nešto izmijenjenom modelu. Oba entiteta su dodatno regulisala modele privatizacije za preduzeća u državnom/entitetskom vlasništvu, omogućavajući metode prodaje putem tendera, neposrednog odabira kupca i slično. Za preduzeća koja su proglašena strateškim, poput onih u oblasti telekomunikacija, željezničkog saobraćaja, elektroenergetskom sektoru, proizvodnje oružja i vojne opreme i drugim, omogućena je prodaja putem posebnih programa transformacije, odnosno restrukturiranja i privatizacije (Divjak i Martinović, 2009, p. 19). Proces privatizacije bio je u velikoj mjeri usmjeravan i nadziran od strane ranije pomenutih međunarodnih aktera u BiH, što samo potvrđuje njenu perifernu poziciju. Iako proces privatizacije još uvijek nije završen (do 2020. godine privatizovano je oko 1900 preduzeća putem različitih metoda), rezultati već sprovedenih prodaja preduzeća u privatno vlasništvo, uključujući i stečajne i likvidacione postupke u mnogim preduzećima, bili su „skoro potpuna deindustrijalizacija, rasparčavanje nekadašnjih industrijskih giganata koji su zapošljavali hiljade radnika, veliki broj stečajnih postupaka, otpuštanje preostalih radnika i njihovo osiromašenje, povećanje broja nezaposlenih i radnika kojima nisu uplaćene naknade niti otpremnine“ (Pepić i Vukojević, 2020, p. 51).

Iz svih ovih procesa - cijepanja SFRJ, ratnih razaranja, privatizacije i transformacije - radnička klasa, kao nekada formativna osnova socijalističke Jugoslavije, izašla je kao gubitnik. Razjedinjena po različitim osnovama (od

etnonacionalne do unutarklasne) i razbijena na manje fragmente, radnička klasa u post-socijalističkoj BiH je zatumljena. Tome je dodatno doprinijela aktivna primjena neoliberalnih politika u kombinaciji sa političkim klijentelizmom u kombinaciji sa globalnim pomjeranjima na tržištu rada, migracijama, te sve većom zastupljenošću uslužnih radnika naspram proizvodnih (čime dolazi i do sukobljavanja unutar klase između različitih pod-tipova), te prekarizacija rada. Međutim, bilo bi nezahvalno tumačiti radnike u svim ovim procesima kao pasivne trpioce promjena, bez ikakvog aktivnog učešća ili reakcije. Dosadašnja istraživanja društvenih sukoba u sferi rada na prostoru bivše SFRJ, a u kontekstu privatizacije i transformacije, u svom su fokusu najviše imala slučajeve radničkih borbi u Srbiji (Musić, 2013; Musić, 2016; Musić, 2021; Novaković, 2017) i Hrvatskoj (Cvek i dr., 2019; Cvek i dr., 2020, Grdešić, 2015), i djelimično u BiH na slučaju tuzlanske industrije (Kurtović, 2015; Majstorović i dr., 2015; Arsenijević i dr., 2017; Gilbert i dr., 2021). Stoga ćemo se u ovom radu fokusirati i na drugim primjerima sukoba radničke klase s vladajućom, odnosno radničkih borbi, iskazano kroz primjere akcija radnika (djelimično) privatizovanih ili (etno)politički prisvojenih preduzeća (poput Rudi Čajaveca, Energoinvesta i Aluminija), kao i onih koja su bila u stečaju (poput fabrike DITA) ili u fazi restrukturiranja (poput Elektroprivrede BiH).

SUKOBI RADNIŠTVA SA VLADAJUĆOM KLASOM

Štrajkovi i protesti radnika, kao jedan vid sukoba radničke klase s vladajućom, značajnije su ispoljavani na prostoru SFRJ i u BiH od 1980-ih do danas. Međutim, to nisu bili jedini izražaji sukobljavanja interesa ovih društvenih klasa. Uzroci sukoba leže u načinu sprovođenja privatizacijskih i stečajnih postupaka u kojima se radnički interes i glas nije poštovao, kao i u posljedicama istih u vidu otpuštanja, neisplaćivanja/gubitka zarađenih plata i doprinosa za zdravstveno i penziono osiguranje, osiromašenja i sve veće nesigurnosti radnika. Iako su međusobno isprepleteni i teško ih je smjestiti u, u potpunosti odvojene, kategorije, za potrebe ove analize korist ćemo kategorizaciju sukoba tokom procesa privatizacije (primjer Rudi Čajavec), sukoba zbog posljedica privatizacije (primjer preduzeća tuzlanske industrije) i sukoba zbog procesa restrukturiranja i transformacija (primjer rudnika u sklopu Elektroprivrede BiH). U okviru pomenutih sukoba možemo razlikovati različite mehanizme radničkih borbi za osiguranje ili vraćanje radničkih prava: od konfrontacije (protesti i štrajkovi, tužbe) do pregovaračkog pristupa i nastojanja da se osigura radnički udio (upravljanje) putem radničkog akcionarstva (Pepić, 2022). U narednim redovima dajemo pregled radničkih borbi na primjerima gore pomenutih slučajeva.

Preduzeće „Rudi Čajavec“ je u periodu SFRJ bilo organizovano kao Složena organizacija udruženog rada (SOUR), aktivan kao dio

namjenske industrije sa određenim programima civilne industrije. Prvim privatizacijskim procesima transformisan je u holding sa zavisnim preduzećima. Pred početak rata u BiH, „Rudi Čajavec“ je zapošljavao oko 10.000 radnika (Perić Romić, 2018, p. 62). Nakon rata holding je postao Matično državno preduzeće (MDP) sa zavisnim preduzećima koja su deceniju i više nakon toga prošla kroz različite faze privatizacijskog procesa uključujući i restrukturiranja, prodaje, stečaja i likvidacije, da bi na kraju ovaj industrijski gigant bio u potpunosti ugašen, a njegova glavna lokacija u centru Banje Luke pretvorena iz fabričkog kruga u tržne centre, odnosno iz simbola proizvodnje u simbol potrošačke kulture (Pepić, 2022). Radnici su se u tom turbulentnom periodu transformacije i privatizacije koristili uglavnom štrajkovima i protestima, uključujući i štrajk glađu, kao mehanizmima ostvarivanja svojih ekonomskih i socijalnih prava. Tako su na primjer radnici „Preciznog liva“ i „Čajavec - Mašinski proizvodi“, preduzeća u sastavu „Rudi Čajaveca“ štrajkovali istovremeno zbog neisplaćenih plata, prevoza i toplog obroka, kao i protiv direktora koji su zloupotrebom položaja uništili i doveli pred stečaj ova preduzeća (Pepić, 2022). Takođe, kao konfrontacijski mehanizam radnici, okupljeni u Razvojnu organizaciju sindikata (ROS) Čajavec, su pokrenuli i tužbu zbog sumnjivih i nezakonitih privatizacijskih postupaka koji su sprovedeni. Međutim, tužba nikada nije sprovedena do kraja, odnosno postupak nije dovršen. U konačnici, sindikalna organizacija ROS Čajavec je, prihvatajući nova pravila igre, odnosno novu paradigmu kapitalističkog načina organizacije rada i poslovanja preduzeća, pokušala da kroz prijedlog radničkog akcionarstva osigura učešće radnika u procesima odlučivanja u preduzećima u okviru „Rudi Čajaveca“ i time obezbijedi realizaciju radničkih interesa u procesima privatizacije (Pepić, 2022). U konačnici, rezultat radničkih borbi i sukobljavanja s vladajućom klasom kada je u pitanju slučaj „Rudi Čajavec“ bio je ipak negativan po radnike, zahvaljujući u velikoj mjeri strategijama i taktikama pacifikacije radničkog bunta koje je vladajuća klasa primjenjivala tokom godina trajanja privatizacijskih procesa i gašenja ovog nekadašnjeg industrijskog giganta.

Drugi primjer jeste slučaj tuzlanske industrije, tokom čije privatizacije i postepenog uništavanja su radnici bili u kontinuiranom sukobu sa rukovodstvom preduzeća i političkim akterima, a što je kulminiralo i eskaliralo početkom 2014. godine kada se radnički bunt proširio izvan kruga fabrike, uz podršku građana ne samo u Tuzli već i u drugim gradovima BiH (Mraović, 2018; Majstorović i dr., 2015). Radnici mnogih fabrika tuzlanske industrije koje su propale tokom privatizacijskih procesa ili kao posljedica istih, godinama su ukazivali tokom „dugačke protestne kampanje radništva“ u vidu radničkog bunta „od zahtjeva za smjene direktora do blokada parlamenta, blokada cesti, štrajkova glađu, pa čak i prijetnji o presjecanju snadbijevanja termoelektrane vodom“ (Mraović, 2018, pp. 84-85). Jedan od primjera jeste i fabrika deterdženata Dita iz Tuzle, čije su radnice i radnici

protestovali ne samo da bi dobili isplate zaostalih plata, te zdravstvenog i penzijskog osiguranja, već i da bi održali fabriku i proizvodnju. Privatizacija fabrike Dite prvobitno je izvršena 2001. godine kada je 786 radnica i radnika otkupilo većinski dio akcija, ali je usljed dolaska novog, vladajućoj oligarhiji podobnog, direktora koji je različitim malverzacijama i uništavanjem imovine doveo preduzeće do potpune devaluacije (Kurtović, 2020, p. 11). Nakon toga je dio radnica i radnika, različitim taktikama istog tog direktora ubijeden da proda svoj dio akcija u novoj rundi privatizacije (2005. godine) čime je većinski dio akcija pripao maloprodajnom lancu Lora iz Sarajeva, a u konačnici za rezultat je imalo skoro potpuno uništenje proizvodnje, stvaranje višemilionskog duga i neplaćenih zarađenih plata radnicama i radnicima, te u konačnici uvođenje preduzeća u stečaj (Pepic, 2015). Međutim, ni nakon uvođenja fabrike u stečajni postupak, radnice i radnici nisu odustali od borbe za očuvanjem proizvodnje. Radnički bunt za održanje proizvodnje, ali i ostvarivanje svojih radničkih prava, podrazumijevao je borbu na više frontova. Pored štrajkova i protesta kao najvidljivijeg oblika sukoba u sferi rada, radnice i radnici Dite su organizovali straže kako bi očuvali mašine i imovinu unutar fabričkog kruga. Radničke borbe za očuvanje Dite kulminirale su u februaru 2014. godine (nakon višegodišnjih serija protesta) kada su radnice i radnici ove fabrike zajedno sa radnicama i radnicima iz drugih fabrika tuzlanske industrije koji su se borili sa istim ili sličnim problemima usljed privatizacijskih procesa pokrenuli masovne proteste u kojima su ih podržali i građani kako Tuzle, tako i ostalih gradova u BiH. Borba je nastavljena i nakon toga, te su uz podršku šire javnosti i putem kampanja na društvenim mrežama, radnice i radnici Dite uspjeli ponovo da uspostave proizvodnju, te u stečajnom postupku dobiju novog vlasnika (trgovački lanac Bingo), nakon čega je novi vlasnik pacifikovao dalji bunt uvođenjem novih pravila, prijevremenim penzionisanjem radnica i radnika (naročito onih koji su ispoljavali borbenost) ili preraspoređivanjem na druga radna mjesta u okviru trgovačkog lanca do ostvarivanja penzijskog staža (Kurtović, 2020, p. 12).

Pored gore navedenih slučajeva, koji nisu jedini primjeri radničkih borbi tokom i zbog posljedica privatizacijskih procesa, kao najaktuelniji primjer društvenih sukoba u sferi rada zbog procesa restrukturiranja i transformacije koristićemo slučaj štrajka rudara rudnika u sastavu javnog preduzeća Elektroprivreda BiH (JP EPBiH) krajem 2021. godine. Početak priče leži upravo u momentu ratnog aprocipiranja društvenog vlasništva putem donošenja ranije spomenutog Zakona o pretvorbi društvene svojine, čime su i rudnici i Elektroprivreda BiH postali vlasništvo Vlade FBiH, odnosno vladajuće klase političko-ekonomskih struktura na vlasti. Usljed političkog klijentelizma, koruptivnog i nemarnog rukovođenja rudnicima, tokom godina stvoren je višemilionski dug, koji je Vlada FBiH *riješila* prebacivanjem vlasništva nad rudnicima na Elektroprivredu BiH, čime su

rudnici postali sastavni dio ovog javnog preduzeća, a samim tim i propratni dugovi (Muhamedbegović, 2020). Međutim, time problemi rudnika, a kasnije će se pokazati ni samih rudara, nisu nestali već su eskalirali. Pod izgovorom *restrukturiranja energetskega sektora*, a radi navodnog usklađivanja sa principima *zelene transformacije* (prelaska sa fosilnih na obnovljive izvore energije), nastavljeno je stranačko zapošljavanje kadrova (mahom u administraciji) po principu partijskog članstva i rodbinskih veza, što je rezultiralo „neprekidnom kombinacijom pogubnih i namještenih „javnih nabavki“, tehnološkom zaostalošću eksploatacije, prekobrojnog, stranački i nepotistički, uhljebljenom administracijom, nerealno niskim ugovorenim cijenama uglja koje diktira Elektroprivreda, te, nažalost i velikim brojem invalida rada“ (ibid.). Bunt rudara, nakon višegodišnjih borbi za ostvarivanje minimuma radničkih prava protiv upravljačkih struktura unutar pojedinačnih rudnika, imao je svoj vrhunac nakon odluke Upravnog odbora Samostalnog sindikata radnika rudnika Federacije Bosne i Hercegovine (UOSSRR FBiH) 17. novembra 2021. godine o organizovanju zajedničkog štrajka rudara svih sedam rudnika unutar JP EPBiH. Rudari, njih 6800 su obustavili proizvodnju i 23. novembra 2021. godine u 11 časova započeli štrajk i protest ispred zgrade Vlade FBiH, a kao osnovni zahtjevi štrajkača bili su „uvezivanje uvezivanje radnog staža, povećanje osnovice za platu, pravednije određivanje otkupne cijene uglja, te ukidanje pravilnika o radu i o radnom učinku koji su doneseni bez konsultacija sa Sindikatom i suprotno kolektivnom ugovoru koji je na snazi do maja 2022. godine“, kao i smjene trenutnog rukovodstva rudnika na čelu sa generalnim direktorom EP BiH, Ademmirom Andelijom (Pulig, 2021). Ono što je karakteristično za ovaj štrajk jeste to da je, kao i u slučaju štrajka radnica i radnika tuzlanske industrije, štrajkačima pristizala podrška šire javnosti, koja se proširila dodatno putem društvenih mreža, bez obzira na taktike zastrašivanja koje je primjenjivala uprava EP BiH o tome kako će se, u slučaju ispunjavanja zahtjeva rudara, povećati cijena električne energije (što je svakako bilo planirano i bez istih). O tome najbolje govore riječi Gorane Mlinarević, feminističke aktivistkinje:

„Što se građana BiH tiče, oni u većini podržavaju rudare. Mnogi su svjesni da je ovo zajednička borba protiv izrabljivanja svih i mnogi vide da će i oni uskoro završiti pred zgradom Vlade FBiH tražeći svoja radna prava. Ljudi su spremni solidarizati se sa rudarima u borbi za njihov dostojanstven život i pristati na redukcije struje. Tokom protesta u Sarajevu u noći sa 23. na 24. novembar, mnogi građani Sarajeva su donosili hranu, deke i tople napitke rudarima. Nažalost njihova podrška na protestima 24. novembra je ostala nevidljiva. Međutim, nakon što se Elektroprivreda oglašila sa prijetnjom oko redukcije struje ako se rudari ne vrate u proizvodnju, građani su organizirali peticiju podrške rudarima u mjestima u kojima su rudnici. Također,

organizirani su i protesti podrške u mjestima u kojima se nalaze rudnici. Tako su se hiljade ljudi pridružili 26. novembra u 18 sati na protestima rudara i njihovih porodica u Tuzli, Kaknju, Brezi, Biloj, Zenici.“ (Pulig, 2021).

Rezultat ovih protesta bilo je obećanje Vlade FBiH da će ispuniti 12 od ukupno 13 štrajkačkih zahtjeva, odnosno jedini zahtjev koji nije pristala da ispuni jeste smjena generalnog direktora EP BiH. Međutim, epilog ovog slučaja još uvijek nije na vidiku imajući u vidu da u momentu objavljivanja ovog rada zahtjevi štrajkača nisu ispunjeni do kraja.

EPILOG: KONTINUIRANI DRUŠTVENI SUKOBI U SFERI RADA

Transformacijske procese u BiH od, usuđujemo se reći, nasilnog prelaska iz socijalizma u kapitalizam, tokom više od tri decenije karakterišu kontinuirani društveni sukobi u sferi rada. Kao što je to vidljivo i na prikazana tri slučaja radničkih borbi spram vladajuće klase (etno-) političkih i ekonomskih elita, korijen sukoba leži u prethodno izvršenoj nasilnoj apropriaciji društvenog vlasništva od strane te iste vladajuće klase, odnosno njegovom podržavljenju, što je predstavljalo osnovu za sve kasnije sumnjive i koruptivne procese privatizacije i transformacije. Rezultati ovih procesa, ogleđani u rasparčavanju i osiromašenju radničke klase, potpunom obespravljivanju i nepoštovanjem osnovnih radničkih prava, sistematskom uništavanju industrije, doveli su do ispoljavanja radničkog bunta putem štrajkova i protesta, ali i drugih mehanizama kao što su tužbe, okupiranja fabrika i mobilizacija drugih društvenih grupa kao podrške radničkoj borbi. Međutim, unutar pomenutih slučajeva radničkih borbi, primijetne su određene razlike unutar načina organizovanja i odvijanja istih. U slučaju Rudi Čajaveca, radnici su uglavnom borbu protiv vladajuće klase vodili bez šire podrške drugih društvenih grupa, čime je snaga njihovog bunta djelimično oslabljena. Za razliku od ovog slučaja, primjeri organizovane radničke borbe radnica i radnika Dite i rudara rudnika EP BiH pokazuju na korišćenje novih načina organizovanja dodatne podrške putem društvenih mreža, mobilizujući ne samo radničku klasu okupljenu oko zajedničkog cilja, već i građane širom BiH. U pojedinačnim prikazanim slučajevima vidljive su povremene pobjede u korist radničke klase, poput slučaja Dite u kojoj je pokrenuta proizvodnja, izmireni dugovi radnicima nakon okončanja stečaja i prodaje trgovačkom lancu Bingo, ili, za sada deklarativnog, obećanja Vlade FBiH da će ispuniti zahtjeve rudara rudnika EP BiH. Međutim, možemo reći da su te pobjede bile kratkog daha, te da se vladajuća klasa vrlo brzo prilagodila i reorganizovala pacifikujući dalji bunt različitim taktikama. Ovaj rad daje primjere različitih mehanizama kojima su se radnici nekada društvenih, kasnije privatizovanih ili podržavljenih preduzeća u procesu transformacije, služili kako bi osigurali svoje interese u borbi za ostvarenje dostojanstvenog rada. Dodatno, ovaj rad

ukazuje i na specifičnosti post-socijalističkog perioda u kojem radnicima, pored standardnih načina borbe i organizovanja putem različitih akcija i štrajkova, stoje na raspolaganju i pomoćni mehanizmi organizovanja šire društvene podrške putem društvenih mreža. Premda ne možemo govoriti o ponovnom buđenju klasne svijesti, posljednja dva slučaja (Dita i rudnici EP BiH) možemo posmatrati kao slučajeve buđenja određene solidarnosti građana sa radnicima. Imajući u vidu da će procesi transformacije i unutar kapitalizma, kao što je to pokazao i slučaj EP BiH i *zelene transformacije*, sa sobom neminovno donijeti nove sukobe radničke klase sa vladajućom klasom, buduća istraživanja bi trebalo usmjeriti ka novim načinima organizovanja radničke borbe i podrške istim, te strategijama i taktikama pacifikacije radničkog bunta, kako bi se proučila dinamika klasnih odnosa i sukoba u sferi rada u uslovima današnjeg neoliberalnog kapitalizma.

ЛИТЕРАТУРА

- Arhiv radničkih borbi. (n.d.). Arhiv radničkih borbi. Retrieved December 29, 2021, from <http://arhiv-radnickih-borbi.org/metodoloske- napomene#text-6>
- Arsenijević, D., Husanović, J. and Vasić-Janeković, V. (2017). Protesting for Production: The Dita Factory Occupation and the Struggle for Justice in Bosnia and Herzegovina. In D. Jelača et al. (eds.), *The Cultural Life of Capitalism in Yugoslavia* (pp. 225-242). Palgrave Macmillan. DOI 10.1007/978-3-319-47482-3_13
- Bayliss, K. (2005). *Post-conflict Privatisation: A Review of Developments in Serbia and Bosnia Herzegovina*. London: Overseas Development Institute.
- Bolčić, S. (2003). *Svet rada u transformaciji*. Beograd: Plato.
- Cvek, S., Ivčić, S. i Račić, J. (2019). *BOROVO U ŠTRAJKU: rad u tranziciji 1987. – 1991*. Zagreb: Baza za radničku inicijativu i demokratizaciju.
- Cvek, S., Ivčić, S. i Račić, J. (2020). „Zavađene plave kute“: radnički štrajkovi i nacionalizam oko 1990. godine. U Obad, O. i Bagarić P. (ured.), *Devedesete. Kratki rezovi* (str. 77-107). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Jesenski i Turk.
- Divjak, B. i Martinović, A. (2009). *Privatizacija državnog kapitala u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Transparency International Bosna i Hercegovina. Preuzeto 30. decembar 2021, sa https://ti-bih.org/wp-content/uploads/2011/03/PRIVATIZACIJA_DRZAVNOG_KAPITALA_U_BiH.pdf

- Gilbert, A., Kurtović, L., and Stapić, B. (2021). Reclaiming Dita. Anthropology News website, August 27, 2021.
- Grdešić, M. (2015). Workers and Unions after Yugoslavia. In S. Horvat & I. Štiks (eds.), *Welcome to the desert of post-socialism: radical politics after Yugoslavia* (pp. 65-81). London: Verso.
- Kurtović, L. (2015). 'Who sows hunger, reaps rage': on protest, indignation and redistributive justice in post-Dayton Bosnia-Herzegovina. *Southeast European and Black Sea Studies*, 15(4), 639-659, DOI: 10.1080/14683857.2015.1126095
- Majstorović, D. (2021). *Discourse and Affect in Postsocialist Bosnia and Herzegovina: Peripheral Selves (Postdisciplinary Studies in Discourse)* (1st ed. 2021 ed.). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-80245-5>
- Majstorović, D., Vučković, Z. & Pepić, A. (2015). From Dayton to Brussels via Tuzla: post-2014 economic restructuring as europeanization discourse/practice in Bosnia and Herzegovina. *Southeast European and Black Sea Studies*, 15(4), 661-682. doi: 10.1080/14683857.2015.1126093.
- Mraović, B. (2018). Život takmičarskog duha: kapitalizam, klasna organizacija i radništvo u Bosni i Hercegovini. *Sindikalizacija*, vol.1, 55-88.
- Muhamedbegović, A. (15. oktobar 2020). Muhamedbegović: Konsolidacija kriminala. *Nomad.ba*, Preuzeto 08. januar 2022, sa <https://nomad.ba/muhamedbegovic-konsolidacija-kriminala>
- Mujkić, A. (2019). Ideologija, klasa i pitanje političke subjektivizacije u Bosni i Hercegovini. *Politička misao*, 56(2), 41-65.
- Musić, G. (2013). *Radnička klasa Srbije u tranziciji 1988-2013*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.
- Musić, G. (2016). 'They came as workers and left as Serbs': the role of Rakovica's blue-collar workers in Serbian social mobilisation of the late 1980s. In Archer, R., Duda, I. & Stubbs, P. (eds.), *Social inequalities and discontent in Yugoslav Socialism* (pp. 132-154). Oxon/New York: Routledge.
- Musić, G. (2021). *Making and Breaking the Yugoslav Working Class*. Budapest-New York: CEU Press.
- Novaković, N. (2017). *Radnički štrajkovi i tranzicija u Srbiji od 1990. do 2015. godine*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe i Institut društvenih nauka.

- Pepic, A. (2015, June 15). Reclaiming the factory: A story from Bosnia. openDemocracy. Retrieved January 8, 2022, from <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/reclaiming-factory-story-from-bosnia/>
- Pepić, A. (2022). Privatizacija i radničke borbe na evropskoj periferiji: primjer industrijskih giganata u Bosni i Hercegovini 1989-2020. (neobjavljena doktorska disertacija). Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci, Banja Luka, Bosna i Hercegovina.
- Pepić, A. i Vukojević, B. (2020). Workers in post-socialism: between class and national identity. *Sociološki godišnjak*, 15, 41-55.
- Pulig, S. (02. decembar 2021). Rudari rade, uprava krade. Portal Novosti, preuzeto 08. januar 2022, sa <https://www.portalnovosti.com/rudari-rade-uprava-krade>
- Silver, B.J. and Arrighi, G. (2001). Workers North and South. *Socialist Register*, 37, pp. 53-76. <https://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5755>
- Uvalić, M. (2018). The rise and fall of market socialism in Yugoslavia. DOC Research Institute, special report. <https://doc-research.org/2018/03/rise-fall-market-socialism-yugoslavia>.

Anđela Pepić

Bojana Vukojević

University of Banja Luka

Faculty of Political Science

Bosnia i Hercegovina

**SOCIAL CONFLICTS IN LABOUR RELATIONS
WITHIN TRANSFORMATION PROCESSES
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Abstract: *Transformation processes in Bosnia and Herzegovina (BiH) are characterized by continuous social conflicts between the working class and the ruling class of (ethno-)political and economic elites who have appropriated once socially owned enterprises through the nationalization processes, to be partially sold out through the privatization and bankruptcy procedures. The results of these processes, combined with the war atrocities and the break-up of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia, have brought about the fragmentation, disempowerment and pauperization of the working class. Workers' strife during and after the privatization and transformation processes shows the still present combativeness of the working class. This paper covers three cases of workers' struggles, as examples of social conflicts in labour relations within transformation processes in BiH. Cases taken from different periods within the three-decades of post-socialist transformation of BiH, show the similarities and differences in mechanisms used by the workers of the taken examples of Rudi Čajavec, Dita and Elektroprivreda BiH mines, during the organizing of workers' strives for realization of workers' interests. The key difference between the first and the two latter cases is in the contribution of the social media networks for popularizing the wider public support to the workers' demands.*

Keywords: *social conflicts, labour, working class, transformation, privatization.*

Александра Н. Мандић^[1]

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет Пале

Босна и Херцеговина

Кратко или претходно саопштење

UDK: 316.774:004.738.5

ИНФОРМАЦИЈСКЕ ПОТРЕБЕ ПУБЛИКЕ ОНЛАЈН МЕДИЈА

Резиме: Појавом онлајн медија и настанком нових њублика, промијениле су се и потребе њублике за информацијама. Те потребе су условљене великим бројем фактора, од којих су најзначајнији утицај технике и технологије у одавање дневних активности, нарочито комуникације, информисања и завае, али и промјеном специфичности окружења. Развојем технологије улога њублике се мијења. Она постаје интерактивна, што значи да више нема једностране комуникације и пасивности у размјенивању медијских информација и порука. Радоћемо покушати да позиционирамо информацијске потребе у хијерархију људских потреба, укажемо на карактеристике њублике онлајн медија и њихове специфичне захтјеве који у коначници доводе до задовољења основних и изведених потреба и одговоримо на питање да ли и у којој мјери специфичности онлајн медија утичу на модификовање њистојених и стварање нових потреба.

Кључне речи: информација, потребе, њублика, онлајн медији, технологија

УВОД

Промјене у медијима настале због развоја технике и нових технологија значајно су промијениле начин на који размишљамо о себи и својим потребама, па тако велики број психолога који су се бавили људским потребама не помиње информацијске потребе, још мање потребе за информацијама које нуде мас медији, вјероватно претпостављајући да су оне дио хијерархије већ утврђених потреба и да се подразумевају. Промјене су се десиле у свим дијеловима канала комуникације: извору информације (олакшан приступ, прикупљање, сортирање и обрада информација), информацији (комбинација свих мултимедијалних елемената – текста, графике, анимације, звука и видеа, линкова, хештегова), преноснику, каналу и пријемнику (технички усавршени, мање шумова) и примаоцима (поједностављен приступ садржајима, филтрирање, технички подржана селекција и више могућно-

^[1] aleksandra.mandic@ff.ues.rs.ba

сти повратне спреге). Ово је условило и потребу за усвајањем нових вјештина које је неопходно стално усавршавати, било да обликујемо и шаљемо информације путем различитих медија или смо њихови корисници. Онлајн медији^[2] су у могућности дневно понудити много више информација него било који други масовни медиј, што им је омогућило да према квантитету објављених садржаја постају доминантни на медијском тржишту и привуку различите публице. Публикама је тако обезбијеђен стални проток порука, праћење више од једног медија истовремено, упоређивање, долазак до информација које нису имале вриједност вијести или за које није било простора у штампи, радију или телевизији, као и директно учествовање у креирању садржаја и реаговању на њега. „Послије рада и сна човјек највише времена (око 60 одсто) проводи у примању порука, које бројним информационим каналима „бомбардују“ његова чула.“ (Јевтовић et. al, 2014, p. 14) Овакво обиље информација и могућност одабира времена, количине и интензитета примљених порука је, свакако, изазвало лежернији приступ садржајима, стварање информационе чауре^[3] и постепено усвајање нових потреба, али и навика. Оне имају и позитивне и негативне стране, али не могу се спорити, нарочито не код оних који су одрасли уз интернет и олакшице које је донио са собом. Иако старије генерације још увијек више вјерују материјалним изворима информација (рјечници, енциклопедије, књиге) и неријетко ће посегнути за њима при истраживању, „дигитални урођеници“ (Пренски) о томе размишљају као застарјелим методама стицања знања и електронске базе података, поједностављени инфографици и видео клипови, доступни на пар кликова, су основни вид информисања и учења.

Ако погледамо различите генерације корисника онлајн медија, можемо рећи да су дејби бумерс^[4] (baby boomers) и генерација икс^[5] (Gen X) „дигиталне придошлице“ (Пренски), које су тек у одраслом добу дошле у додир са паметним технологијама, миленијалнци^[6] или генерација ипсилон (Gen Y) као тинејџери, док су генерација зед^[7] (Gen Z) и генерација алфа^[8] (Gen A), коју још називају генерацијом си^[9] (Gen C) одрасли у дигиталном добу и постојање и коришћење интернета се

[2] Овдје је ријеч о онлајн медијима који постоје самостално медијско предузеће (news портали), не као платформа неког од већ постојећих масовних медија.

[3] <https://www.thecrimson.com/article/2014/3/5/harvard-information-cocoon/> при-
ступљено 29. 11. 2021. године

[4] Baby boomers – рођени између 1946. и 1964. године

[5] Gen X – рођени између 1965. и 1980. године

[6] Gen Y – рођени између 1981. и 1996. године

[7] Gen Z – рођени између 1997. и 2012. године

[8] Gen A или Gen C / рођени 2012. године

[9] C – connected (повезани, умрежени)

подразумијева и прожима све сфере живота. У складу с тим, стваране су и потребе за употребом напредне технике и технологије, путем које се задовољавају и информационе потребе. Потребно је напоменути да информационе потребе не зависе нужно од употребе дигиталних уређаја, али су у великој мјери данас условљене њима. Можемо рећи да је до краја 90-их постојао проблем доласка до информација, а од почетка масовне употребе интернета и паметних телефона проблем је како пронаћи праве (провјерене) информације, нарочито јер је већина виртуелног простора посвећена млађој публици која је усмјерена на повезивање (друштвеност) и свијет фантазије (друштвене мреже, видео игрице, симулације). „ Сад канале више и не бројимо. Проблем је у томе што је садржаја превише. Оно мало институција које су за нас филтрирале квалитет информација или кредибилних извора сада копне и изобличују се под дејством културне и тржишне моћи Фејсбука и Гугла. Пред нама је превише сумњивог, плитког, манипулативног или хиперболизованог садржаја.“ (Вајдијанатан, 2015, р. 215)

ПОЈАМ И ВРСТЕ ПОТРЕБА

Људска потреба је стање које се јавља ускраћивањем неких основних задовољења. Абрахам Маслов^[10] је направио најпознатију хијерархију људских потреба и сортирао их од најнеодложнијих до мање значајних за опстанак. Потребе разврстане по важности су: *физиолошке потребе* (ваздух, вода, храна, пражњење, сан, репродукција, склониште, хомеостаза); *потребе за сигурношћу* (тијела, породице, посла, живота, имовине, ресурса); *друштвене потребе* (љубав, припадање, партнерство, породица, пријатељство), *потребе за поштовањем, поштовањем, самопоуздањем, самопоштовањем* (потребе инициране унутрашњим подстицајима, обухватају потребе за угледом, репутацијом, статусом, признавањем од других и сл.) и *потребе за самопоштовањем или самоактуелизацијом* (моралност, креативност, спонтаност, способност рјешавања проблема - ове потребе одражавају жељу појединца да оствари максимум на основу сопствених способности).

Људи имају ограничене основне потребе и, углавном, неограничене жеље. Људске жеље се стално обликују и мијењају под утицајем друштвених снага и институција као што су породица, пријатељи, медији, образовне институције, културне, религијске, политичке и друге организације. С обзиром на то да су медији постали неизоставан дио живота, барем оних који су окружени техником и којима су доступни најразноврснији садржаји, потреба за информацијама се подразумијева, иако једним дијелом залази у сферу жеља. Маслов у своју хијерархију потреба није уврстио информацијске потребе

^[10] <https://www.simplypsychology.org/maslow.html> приступљено 2.12.2021. године

(информације које свакодневно размјењујемо са околином и информацијама које добијамо путем најразличитијих медија), па на основу његове поставке можемо покушати да их уврстимо у понуђену хијерархију. „Шта руководи једног појединца да трага за информацијама? Постојање неког проблема који треба решити, циља који треба достићи, утврђивање чињеничног стања аномалије неког сазнања које је недовољно или неадекватно. Дакле, изгледа да потреба за информацијама припада категорији фундаменталних људских потреба. Међутим, чињеница да та потреба није расподељена подједнако међу свим људским бићима, води нас ка питању о њеном истинском статусу:

- Да ли постоји потреба за информацијама која је тако добро дефинисана као што су то материјалне потребе и да ли она сама по себи може да се посматра као фундаментална потреба;
- Или је потреба за информацијама изведена потреба која ће послужити реализацији других врста потреба?“ (Ле Коадик, 2005, р. 44)

Информацијску потребу дефинишемо као потребу за сазнањем у писаној, аудио или аудио-визуелној форми на неком медију. Ако бисмо посматрали физиолошке потребе, потребе за информацијама путем медија могу само да нам помогну у томе да побољшамо квалитет живота, али нису неопходне да бисмо их остваривали (на примјер, правовремено информисање о временској прогнози или провјера индекса загађености ваздуха може нам помоћи да се заштитимо и испланирамо дневне активности). Потребе за сигурношћу и друштвене потребе великим дијелом се заснивају на информацијама које сакупљамо о околини, стручним знањима која нам омогућавају да стекнемо и сачувамо ресурсе, оснујемо породицу и склопимо пријатељства, што нам нове технологије додатно олакшавају (ово је нарочито значајно у ванредним ситуацијама). Да бисмо били поштовани, прихваћени у друштву, стекли репутацију, морамо бити информисани и укључени у друштвене токове. „Информације су покретачи свих друштвених процеса, одлучујући чиниоци бројних економских, политичких, безбедносних, културолошких, социјалних и других активности, тако да се нови друштвени односи граде на темељу њиховог богатства.“ (Јевтовић et. al, 2014, р. 15) На крају, потреба за самоактуелизацијом остварива је само уз познавање себе, свог окружења и ширег друштвеног контекста, чему, опет, претходи жеља за стицањем знања. У вези с тим, Постман каже да су „информације апсолутно благодотворне и да се њиховом трајном и неконтролисаним производњом и ширењем постиже виши степен слободе, креативности и спокоја.“ (Постман, 1992, р. 71) На основу поменутог, евидентно је да потребу за информацијама можемо сврстати у различите нивое хијерархије,

у зависности од врсте информација за којима се потреба створила. „Сазнање о потребама за информацијама омогућава да се схвати зашто се људи укључују у процес претраживања информација. Захтев настао из друштвеног живота, захтев за знањем, за комуникацијом, потреба за информацијама разликује се од физичких потреба које настају из захтева проистеклих из саме природе, односно разликују се од потреба за храном, за спавањем и тако даље.“ (Ле Коадик, 2005, р. 43)

Зорица Томић (2003, р. 34) у информацији види три димензије: „ново знање, форму у којој се то знање обликује и сврсисходност“. Претраживањем садржаја онлајн медија најчешће тражимо ново знање и то је димензија која, заједно са сврсисходношћу, највише опредељује субјекте комуникационог процеса и одређује њихове потребе и реакције. Форма у којој се обликује то ново знање је већином питање преференција и времена које имамо на располагању.

У оквиру системског модела комуницирања, када говори о функционалном комуницирању, Франце Врег напомиње да се комуникацијске потребе публике могу сврстати у двије главне групе: „прву групу комуникацијских потреба чине оне које извиру из основних активности човјека и на њима утемељених интересовања. Стога информационо-комуникациони систем мора структуром садржаја задовољавати потребе за политичким, економским, културним и научним информацијама. У другу групу комуникацијских потреба спадају и оне које настају из основних функција масовних медија: Њихове основне функције јесу:

- а) информативна (уознавање са догађајима и њиховим актерима),
- б) коментаторска (формирање јавног мњења),
- в) оријентацијска (друштвеног образовања и социјализације) и
- г) рекреативна (забава и опуштање).“ (Радојковић, Стојковић, 2009, р. 37)

Поред техничких предности које онлајн медији неоспорно уживају, спочитава им се квалитет понуђеног, нарочито недостатак сложенијих жанрова, истраживачких прича и често непровјерени наводи, најчешће објављени због немилосрдне трке за ексклузивним информацијама. Највише су усмјерени на информативну и рекреативну функцију, при чему је путем њих најлакше доћи до великог броја информација нелинеарно, док су коментаторска и оријентацијска функција мање заступљене, ако изузмемо социјализацију. Радојковић и Стојковић напомињу да је „све мање простора за целовито информисање и

поготово се маргинализује расправа о важним питањима која се тичу не само „обрађивања сопственог врта“, него и света као целине.“ (Исто, р. 177)

СПЕЦИФИЧНОСТИ ПУБЛИКЕ ОНЛАЈН МЕДИЈА

У периоду између два свјетска рата, па све до седамдесетих година XX вијека, теорије које су се давиле медијским публикама првенствено су се фокусирали на медије као агенсе моћи и контроле, који путем својих садржаја утичу на публике. Тако су медијске публике перципирани као пасивна, изманипулисана маса или су чак и потпуно занемарене, просто виђене као примаоци порука. На развој идеје о медијској публици као пасивном примаоцу медијских порука утицала је и критичка теорија друштва, тзв. Франкфуртска школа, чији су најзначајнији представници Теодор Адорно и Макс Хоркхајмер. Овај приступ је познат и под именом „хиподермична игла“, који подразумева да медији попут шприце убризгавају идеје, вјеровања и мишљења пасивној масовној публици.

Клод Шенон и Ворен Вивер су 1949. године створили комуникацијску теорију, такозвани трансмисијски линеарни модел, који се, прије свега, односио на интерперсоналну комуникацију, односно комуникацију путем телефона, да би се касније пренио и на процес масовног комуницирања. Његова основна карактеристика је разумијевање комуникацијског процеса као једносмјерног тока преноса информација, у којем се пошљалац и прималац поруке налазе на супротним странама комуникацијског процеса, без могућности повратне информације (фидбек). Када се примијени на масовно комуницирање, то значи да је масовна публика изложена једносмјерној комуникацији. Мелвин Лоренс Де Флер је проширио ову верзију модела комуникације укључивањем повратне информације пошљалоцу поруке, те је модел постао кружни.

Почетке проучавања и разумијевања публике као активног учесника у комуникацијском процесу везујемо за теорију задовољавања потреба Џеј Блумлера и Елиху Каца 60-их и 70-их година прошлог вијека у САД-у, коју су подржали и истраживачи попут Дениса Меккејла, Питера Вордерера и других. Развојем концепта активних медијских публика одбачено је застарјело мишљење према којем је фокус на моћи медија и медијских садржаја.

Основна особина нових медија - интерактивност мијења пасивну и традиционалну улогу публике, која сада и прима и креира садржаје. Она постаје интерактивна, што значи да више нема једностране кому-

никације и пасивности у размјењивању медијских порука. Интерактивност значи да публика сада размјењује своја мишљења, коментарише, дијели, ствара и учествује у надопуњавању медијских садржаја.

„Публика се, као један од колективитета који припадају примајућој структури информационо-комуникационог система, структурише према истоветном интересовању својих припадника. Они успостављају интеракцију са неким од креативних центара углавном културних институција, чији је циљ задовољавање најшире схваћених индивидуалних и групних нематеријалних потреба.“ (Радојковић, Стојковић, 2004, р. 208). Публику можемо дефинисати као скуп људи који директно или индиректно прима информације путем мас-медијских канала. Неке од најзначајнијих особина публике онлајн медија су дифузност, интерактивност, имерзивност, хетерогеност, флуидност, партиципативност и подијељена пажња.

Можемо је подијелити према томе да ли је више окренута класичним видовима информисања - штампи, радију и телевизији или онлајн медијима. „Онлајн публика може да се учини као група којој је врло тешко удовољити, али се по основним потребама она не разликује од новинске публике у последњих сто година. Она хоће прецизне, јасно написане приче, из којих брзо добија пуно информација. Ипак, тешко је пронаћи равнотежу у пружању публици онога што жели (најновије информације у сажетој форми) и онога што јој је потребно (вести у пуном контексту, разумљиве, корисне и важне за њихов живот)“ (Крејг, 2005, р. 31-32). За публику која се посматра на основу интересовања за онлајн медије, обично се користи израз масовна публика или аудиторијум. Радојковић и Стојковић (2005, р. 209) сматрају да је „тешко одредити опсег када аудиторијум постаје масован, будући да неки од садржаја средстава масовних комуникација привлаче само мали сегмент аудиторијума, а други масовну публику чији се број исказује милијардом“. Они аудиторијум дијеле на три типа: *примарни*, који чине људи за које је медиј центар њихове активности; *секундарни*, који дијели пажњу на праћење медија и неке друге активности и *шерцијарни* аудиторијум, који чине људи који једва да и прате шта се дешава на медију. „Данас је појам аудиторијума постао много комплекснији, јер обухваћа различите нивое активације, ангажмана публике у односу на медијски садржај. Када говоримо о публици, говоримо о фановима, сљедбеницима (followers), претплатницима (subscribers), корисницима (users), обожаваатељима (likers), произвођачима (producers или prosumers), дистрибутерима садржаја (share). Још један могућ термин за описивање дигиталне публике везује се за Google Art пројект који је... креирао тзв. armchair туристе, посјетитеље музеја и галерија који не напуштају своју собу, али упознају се с умјетничким дјелима широм свијета.“ (Мартиноли, 2016, р. 1273) Агенција Campfire говори о тзв.

skimmersima, dippersima i diversima. „*Skimmers*^[11] су корисници који ће одређени садржај или платформу посјетити само једном или ће у интеракцију с причом ступити кроз друштвене мреже. *Dippers*^[12] су корисници који ће посјетити садржај више пута. *Divers*^[13] су фанови, непрекидна и одана подршка садржају.“ (Исто, р. 1273)

Читалац има активну улогу у одабиру онога што га занима, може да прелази са једне на другу страницу веома брзо, да повезује садржаје, који му већином нису наметнути. Уколико су и наметнути у смислу рор-уп и рор-даун реклама, може их с лакоћом уклонити. Ово, с једне стране, смањује број информација које се успут сазнају листајући новине или гледајући и слушајући вијести на радију или телевизији, али и повећава број информација о темама које га занимају, јер се већином уз текстове које читамо налазе препоруке за сличне садржаје. „Бројна испитивања показују да онлајн корисници вести прате на многим медијима, а на мрежу се прикључују да би добили исцрпније информације или упознали различита становишта.“ (Крејг, 2005, р. 31) На основу тога може се закључити да је онлајн публика неконзистентна, корисници врло брзо филтрирају информације и рекламе, те су склони томе да „један извор замене другим, уколико из тог новог информације добијају брже или у прикладнијем формату.“ (Исто, р. 31) Широка употреба паметних телефона повећала је конзумирање медијских садржаја, нарочито кратких аудио и видео објава (reels на Инстаграму, кратки клипови на Тик Ток-у и сл.), јер већина конзументата жели да добије што више информација за што мање времена. Тако на Инстаграму нпр. можемо пронаћи видео од један минут како направити тарту која се иначе прави сат и по, видео од 30 секунди како направити модерну фризуру, за чије прављење нам треба бар 15 минута, кратак пресјек историје филма, курс од 45 минута који иначе траје цијели семестар итд. Иако можда ништа од тих лијепо упакованих садржаја нећемо искористити, често их погледамо јер нам не одузимају много времена, забаве нас и испуне нам слободно вријеме.

Нове форме медијских садржаја условиле су и повећање броја порука, већи избор, нове приступе, али и нове облике понашања, конзумирања и навика рецепијената. Публика је постала пробирљивија него икада раније, нетолерантна на наметнуте садржаје и веома моћна, што јој је, прије свега, омогућила инстант повратна реакција (интеракција са пошиљаоцима), могућност брзог организовања на акцију и приступ великом броју података онлајн. Тешко јој је задржати пажњу, забавити је и ангажовати, те креатори садржаја увијек морају бити креативни и виспрени, анализирати њена интересовања кроз разли-

[11] Енг. skim – брзо прегледати

[12] Енг. dip – умочити

[13] Енг. dive – ронити

чита анкетна и фокусгрупна истраживања и бројке (прегледи, кликови, рејтинг, шер...) и врло брзо се прилагођавати тим налазима. Праћење медијских садржаја у тренутку емитовања често се замјењује накнадном претрагом, захваљујући могућностима услуга на захтјев, стриминг сервисима и снимању у току емитовања. Због велике количине информација почели смо да скенирамо садржаје онлајн у потрази за кључним ријечима и та потреба публице увелико је измијенила начин на који се приступа креирању медијских садржаја онлајн (нпр. нови модел вијести). Поред тога, познат је и израз *fomo*^[14], страх од тога да ћемо нешто важно пропустити уколико често не провјеравамо садржај мрежа и онлајн медија, због чега смо неријетко изложени добровољном терору нотификација. Тај зачарани круг вјештачки изазваних потреба за сталним новостима и њиховог задовољења код многих корисника изазвао је зависност од паметних телефона и компјутера, а о којој се интензивије говори тек посљедњих година.

Нагле промјене у навикама при претрази информација нарочито смо могли видјети током пандемије од марта 2020. године, што су показала бројна истраживања Гугла^[15] у вези са претрагама и кретањима њихових конзумента. Промјене у дневној рутини измијениле су стандардне обрасце понашања и навика, те условиле и настанак нових, као што је огроман скок у претраживању начина стицања нових вјештина, курсева, савладавања дневних задатака, додатних послова, виртуелних путовања, провјерених информација (factchecking), онлајн куповине, повезивања на даљину, видео игрица, кућних љубимаца и здравијих животних навика. Да ли смо у тренутку када смо вјештачки морали успорити, успјели да се вратимо стварним потребама, да увидимо шта је заиста корисно за нас или је то само посљедица досаде и вишка слободног времена? Ови подаци потврђују претпоставку да се информацијске потребе мијењају првенствено због околности у којима се налазимо, било да је у питању ванредно стање, промјена друштвене парадигме, напредак науке, технике и технологије, али само када се директно тичу нас самих.

Размотримо и питање да ли публика од медија добија оно што жели или временом почиње да жели оно што јој се нуди? Поред потребе да сазнамо шта се дешава у свијету око нас и да ли је неопходно да нешто у вези с тим подузмемо, потреба за садржајима који релаксирају је једна од основних које онлајн медији задовољавају. „Ако масовна публика има оскудне културне потребе, онда ће и понуда програмских садржаја бити профилисана на ниском културном нивоу, и обратно: култивисана публика ће бити заинтересована у првом реду

^[14] Fomo - fear of missing out

^[15] <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/en-145/marketing-strategies/search/pandemic-new-consumer-habits/> приступљено 30. 11. 2021. године

за (медијски посредовано) квалитетну културну продукцију.“ (Радојковић, Стојковић 2005, р. 35-36) Истраживања медијских утицаја указују на то да се забавним садржајима окрећемо да бисмо заборавили на свакодневницу, али су они махом неквалитетни, непримјерени разноликој публици и често подривају традиционалне друштвене и породичне вриједности. Пратећи струјања у медијима код нас и у окружењу посљедњих година, стиче се утисак да највећи дио аудитооријума прати неквалитетне медијске садржаје зато што им је досадно и зато што воле да посматрају и уживљавају се у животе непознатих људи, гледају ријалити програме, филмове и серије пуне насиља који промовишу неморал, бахатост и доводе у питање табуе који с разлогом постоје стотинама година (инцест, клонирање, окултизам...). Иако смо некада критиковали репризе старих документарца, емисија, серија и филмова, у силном кичу нам дођу као освјежење и утјеха да није све изгубљено. Када у неформалној комуникацији разговарамо са познаницима, изгледа да нико не гледа ријалити емисије, не слуша турбо фолк и не гласа за политичаре који државе воде у пропаст, а неке од најпрофитабилнијих телевизијских кућа око 80% свог програма посвећују ријалити програму, највише новца зарађују клубови у којима је на репертоару турбо фолк, а и актуелне вође су они за које нико не гласа. Без опсежног и кредибилног истраживања не можемо тврдити да је публика та која у највећем броју тражи садржаје ниске културне и информацијске вриједности, али успјех медија који то нуде доводи у питање њене истанчане потребе.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Мајкл В. Хил је 2008. године у књизи *Утицај информације на друштво* веома оптимистично најавио крај банализовања тема о којима треба озбиљно говорити и суштински их разматрати. „Потреба стварања и коришћења већег броја информација и повећање сложености њене природе повећаће притисак да се људи образују по све вишим стандардима и да одрже жељу за учењем током читавог живота.“ (Хил. 2008, р. 335) Тринаест година касније то се није догодило, али су потребе за тим израженије што више расте број непровјерених информација, и што је све мање аргументоване расправе у јавном форуму. Питање је да ли ће медији одговорити на те захтјеве и да ли их чека колапс уколико то не учине.

Да бисмо одабрали квалитетне, заиста корисне садржаје у онлајн медијима, морамо бити упућени у то које медије пратити и на који начин. Знамо да не постоје слободни, потпуно објективни медији, па у складу с тим требамо критички да приступимо свим садржајима до којих дођемо, неопходно је провјерити их (*impressum*, кон-

такт, уређивачку политику) и тек онда усвајати. Морамо се медијски описмењавати да бисмо „омогућили пребацавање контроле с медија на себе“ (Потер, 2008, р. 55), истраживати, провјерити ко је власник, ко су уредници, новинари, оглашивачи, политички и други утицаји, која им је визија и мисија и да ли је се придржавају, какве садржаје нуде и запитати се зашто, као и колико и на који начин комуницирају с публиком. Потер говори о три предности стицања вишег нивоа медијске писмености: „прво, медијска писменост јача жељу за разноликошћу медијских порука, друго, учи људе како да програмирају сопствене менталне шифре и омогућава им већу контролу над медијима“ (Исто, р. 54). Анализа медија не треба бити резервисана само за оне који се тиме професионално баве у агенцијама, фондацијама и на факултетима. Поред медијске, потребно је савладати и информатичку писменост, заштитити приватност, опрезно претраживати интернет да бисмо се заштитили од беспотребних и некавалитетних садржаја, реклама, вируса, клик мамаца. Незаобилазан у свему је и одабир примарних и секундарних група у којима се развија критичко мишљење и стварају здраве потребе. Сваки појединац информационе потребе може да смјести у хијерархију потреба коју је прилагодио себи и свом начину живота, барем онолико колико је технички у могућности.

Данас нове информације и иновације долазе брзо и у огромним количинама и гјерају нас да им се прилагођавамо. У складу с тим технику и технологију брзо мијењамо новом, а да ни посљедња достигнућа нисмо најбоље савладали и ријетко застанемо и запитамо се да ли је то наша истинска потреба или само жеља да се прилагодимо. Канали комуницирања ће се и даље усложњавати, настајаће нови, број информација ће расти и вјероватно ће се увијек сходно томе мијењати наше потребе за информацијама. Иако већина аутора сматра да су онлајн медији ти који су условили заокрет у профилисању публике, што великим дијелом и јесте случај, ипак је публика та захваљујући којој опстају, те има моћ да их наведе на креирање квалитетнијих садржаја и да на тај начин полако подигне стандарде за њихов рад. „Нарочито ће бити све важније да одмах реагујемо, ако нове технологије или нове примене у већој мери утичу на наше слободе.“ (Хил, 2008, р. 336) То би могло условити гашење значајног броја онлајн медија, нетранспарентних по питању власничке структуре, који шире дезинформације и активност публике користе искључиво за остваривање личних интереса. Као што је навала информација и алата путем којих до њих долазимо вјештачки изазвала потребе које нас фрустрирају и онемогућавају продуктиван рад, тако и наше циљано дјеловање може помоћи рашчишћавању информацијског смећа и омогућити нам да лакше дођемо до врха пирамиде потреба. „Сталан захтев за информацијама и посебно захтев да се буде информисан се неће изгубити. Очекиваће

се отворенот о ономе што влада планира, шта се дешава у било којој врсти организација, и о негирању дискреције других људи. Дување у пиштаљку ће се наставити, било то оправдано или не.“ (Хил, 2008, р. 338)

ЛИТЕРАТУРА

- Вајдијанатан, С. (2018): Антидруштвене мреже. Београд: Клио.
- Јевтовић, З, Петровић, Р, Арацки, З. (2014): Жанрови у савременом новинарству. Београд: Јасен.
- Крејг, Р. (2005): Онлајн новинарство. Београд: Клио.
- Ле Коадик, И.Ф. (2005): Наука о информацијама. Београд: Народна библиотека Србије, Клио.
- Мариноли, А. (2016): Дигитална медијска публика – нова очекивања, нове навике. In *medias res* : часопис филозофије медија , Vol. 5 No. 8 (стр. 1269-1284)
- Петровић, Р. (2014): Нови журнализам. Јасен, Београд.
- Постман, Н. (1992): *Technopoly: The surrender of Culture to Technology*. Njujork: Knopf.
- Потер, Џ. (2008): Медијска писменост. Београд: Клио, Форин.
- Радојковић, М. Стојковић, Б. (2005): Информационо комуникациони системи. Београд: Клио.
- Тјуроу, Џ. (2009): Медији данас I. Београд: Клио.
- Томић, З. (2003): Комуникологија. Београд: Чигоја.
- Хил, М. (2008): Утицај информације на друштво. Београд: Народна библиотека Србије.
- Онлајн извори
- <https://www.thecrimson.com>
- <https://www.simplypsychology.org>
- <https://www.thinkwithgoogle.com>

Aleksandra N. Mandić

University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy Pale
Bosnia and Herzegovina

INFORMATION NEEDS OF THE ONLINE MEDIA AUDIENCE

Abstract: *With the occurrence of online media and the emergence of new audiences, the audience's need for information has changed. These needs are conditioned by a large number of factors, of which are the most significant influence of technique and technology in performing daily activities, especially communication, information and entertainment, but also by changing the specifics of the environment. With the development of technology, the role of the audience is changing. It is becoming interactive, which means that there is no longer one-sided communication and passivity in the exchange of media information and messages. We will try to position information needs in the hierarchy of human needs, point out the characteristics of the online media audience and their specific requirements that ultimately lead to the satisfaction of basic and derived needs and answer the question of whether and to what extent online media specifics affect modifying existing and creating new needs.*

Keywords: *information, needs, audience, online media, technology*

САДРЖАЈ

Ранка Перић Ромић

АПЛИКАТИВНОСТ СОЦИОЛОШКИХ САЗНАЊА –
ИЗМЕЂУ КОНВЕНЦИОНАЛНЕ И ПРИМИЈЕЊЕНЕ
СОЦИОЛОГИЈЕ

7

Немања Ђукић

АЛАН ФОРД (НОВИ СВЈЕТСКИ НЕРЕД И НОВА
ПОЛИТИКА ИДЕНТИТЕТА)

23

Amila Taljanović

ФАКТОРИ SUICIDALNOSTI MLADIH U BiH

33

Andela Pepić

DRUŠTVENI SUKOBI U SFERI RADA UNUTAR
TRANSFORMACIJSKIH PROCESA U BOSNI I
HERCEGOVINI

55

Александра Н. Мандић

ИНФОРМАЦИЈСКЕ ПОТРЕБЕ ПУБЛИКЕ ОНЛАЈН
МЕДИЈА

69

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК
БРОЈ 16

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Лазо Ристић, Факултет политичких наука Бања Лука

Проф. др Биљана Милошевић Шошо, Филозофски факултет Пале

Проф. др Бисерка Кошарац, Филозофски факултет Пале

Проф. др Ранка Перић Ромић, Факултет политичких наука Бања Лука

Проф. др Душко Трнинић, Факултет политичких наука Бања Лука

Проф. др Немања Ђукић, Факултет политичких наука Бања Лука

Проф. др Марица Шљукић, Филозофски факултет Нови Сад

Доц. др Бојан Ђорлука, Филозофски факултет Пале

Доц. др Далибор Савић, Факултет политичких наука Бања Лука

Доц. др Александар Јанковић, Факултет политичких наука Бања Лука

Доц. др Анђела Купрешанин Вукелић, Факултет политичких наука Бања
Лука

Мр Миле Вукајловић, Филозофски факултет Пале.

UDK 316

СОЦИОЛОШКИ годишњак: Часопис Социолошког друштва Републике Српске / Социолошко друштво Републике Српске; Главни и одговорни уредник Ранка Перић Ромић.- Источно Сарајево: Социолошко друштво Републике Српске, 2021, бр. 16 (Пале: DIS-Сору).- 24 cm

Издази годишње.

ISSN 1840-1538

Број 16: 81 стр.

Тираж 200.

COBISS.BH-ID 15307536

